

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

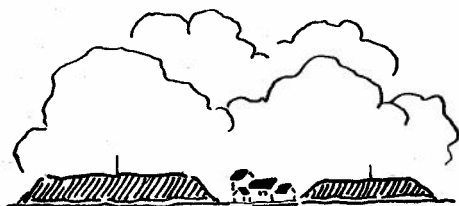
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

1957

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

147

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1957

I KOMMISSION HOS
KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI
KOLDING

Redaktionsudvalg:

Amtslæge, Dr. med. *Jakob Jakobsen*, Vejle (Formand).

Apoteker *Arnold Hansen*, Kolding.

Museumsinspektør, mag. art. *Sigvard Skov*, Koldinghus.

INDHOLD

1957

	Side
<i>K. Høgsbro Østergaard: Arkæologiske Undersøgelser i</i>	
Viv Kirke	5
<i>Sigvard Skov: En Mundgige fundet i Kolding.....</i>	25
<i>F. Elle Jensen: En Sekterer i det sydlige Jylland....</i>	29
<i>Karl Fausing: Det første Landsbymuseum og dets</i>	
Skaber	47
<i>Frands Holm: »Hornsyld« og »Klakring«.....</i>	59
<i>Peder Jensen: Gamle Vandmøller i Bjerge og Hatting</i>	
Herreder	70
<i>Karl Fausing: Vide og Vedtægt for Uth By .....</i>	81
<i>Harald O. Grau: »Kathrinelund« i Kolding.....</i>	90
<i>Johs. Kjølbjæ: Jørgen Swane .....</i>	103
Aarsmøde	106
Driftsregnskab	108

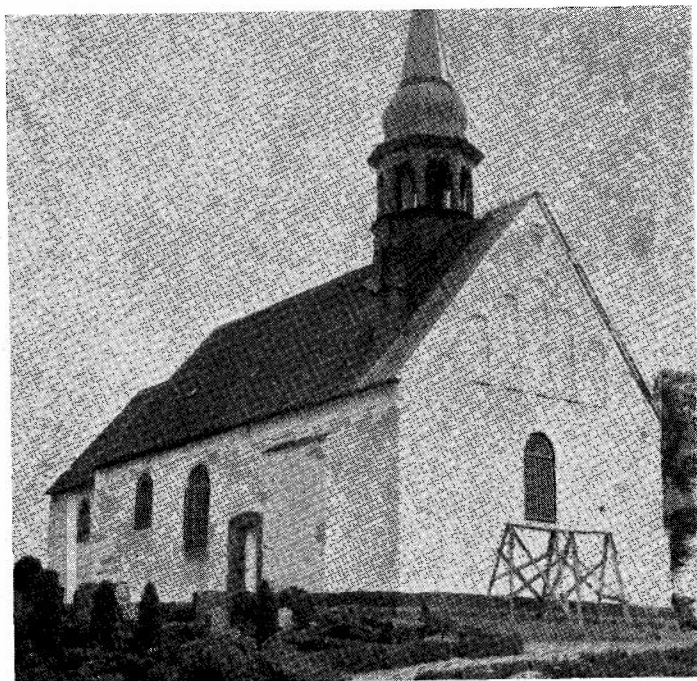

Fig. 1. Viv Kirke set fra Nordvest.

ARKÆOLOGISKE UNDERSØGELSER I VIV KIRKE

Af Sognepræst *K. Høgsbro Østergaard.*

Hvis man kører ad Hovedvej 10 fra Kolding mod Vejle, saa kommer man 10 km nord for Kolding til Landsbyen Viv, eller som Navnet anføres paa Generalstabens Kort, Viuf, og hvis man ikke kører alt for stærkt gennem Byen, hvad den brede Vejbane frister til, eller maaske endog standser og parkerer paa den lille Parkeringsplads ved Vejens østlige Side midt i Byen, saa vil man lægge Mærke til Kirken, som

ligger højt oppe paa en lille Bakke umiddelbart Øst for Parkeringspladsen. Kirken er kullet; kun et lille Spir skimtes mellem Træerne og røber, at her er Kirken. Gaa op ad den stejle Gang, som fører fra Kirkegaardens nordvestlige Hjørne op til Kirken og gaa om til Korets Østgavl og læg Mærke til den enestaaende Kristus-Figur i næsten naturlig Størrelse, som sidder her hugget ud i de tre nederste Skifter af Kvadersten fra Kirkens oprindelige Apsis. I en folderig Kjortel, smykket med Perlerækker, sidder Skikkelsen med begge Hænder løftet til Velsignelse. Paa et Baand, der løber i en Bue ned over Brystet fra den ene Skulder til den anden, staar der paa Latin Ordene fra Johannes Evangeliets 14. Kapitel, V. 6: »EGO SUM VIA, VERITAS ET VITA« (Jeg er Vejen, Sandheden og Livet). Ansigtet, som er skægløst, er omgivet af en Korsglorie, saa at der, baade paa Grund af denne Glorie og Indskriften, ikke er nogen Tvivl om, hvem Skikkelsen forestiller. Guldsmed Kyster i Kolding har fortalt (ifl. mundtlig Meddelelse), at i hans Barndom tog de gamle i Sognet Huen af, naar de kom forbi Korets Østvæg med denne siddende Figur.

De buede Kvadersten, hvori Skikkelsen er udhugget, vidner ganske tydeligt, sammen med de mange andre buede Sten om, at Kirken engang har haft Apsis, og at Figuren har siddet paa samme Maade helt nede ved Jorden i det oprindelige Apsis paa Korets Østside. Paa et eller andet Tidspunkt, antagelig i den senere Middelalder, er denne Apsis blevet undergravet af Regnskyl, som har fjernet Jorden ved Fundamenterne paa den stejle Skraaning og har foraarsaget, at Murene er styrtet sammen. Det nedstyrtede Materiale har man saa brugt til at tilmure Buen med mellem Kor og Apsis og rykket Kristusfiguren tilbage i Til-

Fig. 2. Kristus-Relieffet paa Korets Østvæg.

muringen, hvor den nu sidder. Samtidigt har man flyttet Alteret længere frem foran denne Tilmuring. Det nuværende Alter er opført af Munkesten i Ler. Den oprindelige Altersten med Reliquiegemmet ligger paa Plads i Alterbordet, og indtil fornylig var Reliquiet intakt (en Blykapsel, hvori der skal have været en Knogle), men Blykapslen er nu gaaet i Stykker og Knoglen borte. Engang i Slutningen af forrige Aarhundrede er denne Østvæg blevet forstærket med en Skalmuring af kløvede Granitsten og Figuren trukket

lidt frem i Flugt med den nye Facade. Mackeprang daterer Skulpturen i sit store Værk »Jydske Granitportaler« (Kbhvn. 1948, S. 170—71) til ikke senere end 1200, antagelig endda en Del ældre. Denne Datering støtter Mackeprang paa det aabne Majuskel-E, som findes i Indskriften paa Baandet, og de karakteristiske parabelformede Folder, som minder om Folderne paa Klædedragterne paa de gyldne Altre. (Poul Nørlund: »Gyldne Altre«, S. 125 og 133.) De samme Folder findes ogsaa paa den lille Madonnafigur af Bronze, som er fundet i Randers Fjord, og som dateres til 1125. (»Danmarks Nationalmuseum«, Kbhvn. 1957, S. 86.)

Der er ogsaa flere andre Ting ved Kirkens Ydre, som vidner om dens høje Alder og ret enestaaende Karakter. Kirken har som allerede paavist af Kirkearkæologen Jacob Helms (Illustreret Tidende, III. Bd., 1861—62, S. 374) haft et Taarn allerede i romansk Tid, altsaa fra Kirkens ældste Tid. Spor af Taarnet kan ses inde i Vaabehuset, og ser man nøje til, kan man ogsaa se det paa Sokkelstenene, som endnu er de oprindelige hele Vejen rundt om Kirken og det noget bredere oprindelige Taarn, idet alle Hjørnerne med deres Prydelser af Menneskehoveder og Vædderhoveder synes at være uomsat. Inde i Vaabehuset ovenover Døren til Skibet ses ogsaa en smuk Overligger med en Kristus-Figur, en velsignende Halvfigur med Livets Bog. Inde i Koret staar der en romansk Gravsten med en delvis ulæselig Indskrift, der fortæller, at den engang har ligget over en ung Præsts Grav; han har været Præst ved Kirken engang i tidlig Middelalder. Helms siger, at den i sin Tid laa ude paa Kirkegaarden, et Par Favne sydligt for Vaabehuset, men at det sikkert ikke er dens oprindelige Plads.

Denne gamle Kirke skulde gennemgaa en Restaurering i 1955. Ganske vist var det denne Gang kun Koret, der skulde restaureres, nogle gamle Vinduer i Korets Sydside skulde genaabnes, og Flisegulvet skulde fornyes. Selve Skibet var blevet restaureret i 1948. Ved den Lejlighed blev Gulvet i Skibet fornyet og en Del Jord kørt ud, ca. 25 cm gult Sand, uden at der dengang blev foretaget nogen Undersøgelse. Ved den Lejlighed blev Gulvet i Skibet støbt til med et Lag Cement, saa her var der ikke noget at gøre. Den eneste Chance for i en overskuelig Tid at faa lidt at vide om Kirkens ældste Bygningshistorie, og om der eventuelt var Spor af en ældre Bebyggelse paa Stedet, var nu at undersøge Gulvlagene i Koret. Da Pastor Koefoed i Almind, hvis Annekskirke Viv Kirke er, bad mig om at undersøge Gulvlagene, indvilgede jeg i det og fik Nationalmuseets Tilladelse til at gøre det. Jeg blev interesseret i Kirken paa Grund af dens mærkelige Beliggenhed og Kirkens høje Alder, men ogsaa af en Ting til: Stedets mærkelige Navn, »Viv«, som den stedlige Befolkning udtaler det. Dette Navn har i Tidens Løb undergaaet store Forandringer. Den ældste Form findes i den gamle Fortegnelse over Kirkerne i Ribe Stift fra ca. 1330, det gamle Skrift der gaar under Benævnelserne »Ribe Oldemor«. Her kaldes Viv Kirke »Wigøth«. (Historiske Efterretninger om Skadst Herred, Ribe Amt, O. Nielsen, Kbhvn. 1862, Side 255.) Ifølge Stednavneudvalgets Undersøgelser (Vejle Amts Stednavne, Gad 1944) er Forleddet »Wi« lig med det oldnordiske »vé«, der betyder Helligdom, og Efterleddet »gøth« muligvis aflydsbeslægtet med Substantivet Gud. Navnet Wigøth findes ogsaa som Personnavn paa to danske Runestene, Ålumstenen 3 og Ålumstenen 4, Sønderlyng Herred, Viborg Amt.

(Danmarks Runeindskrifter ved Lis Jacobsen og Erik Moltke, København 1942, Løbenummer 96 og 97, Atlas Nr. 251—252.) (Vikingetid Periode 2,2.) Det findes ogsaa som Personnavn i Lund i det 13. Aarh. i latinsk Form som »Vigotus« (O. Nielsen: Olddanske Personnavne, Kbhvn. 1883, S. 106) og muligvis ogsaa som Stednavn paa en svensk Runesten, som »Withguthstad« (Järvsøstenen).

Selv om man skal være forsigtig med at tillægge Stednavne for stor Betydning, da de ofte undergaar store Forandringer, saa er dette Navn saa godt bevidnet i sin ældste Form, at man uvilkaarligt studser over det i Forbindelse med Stedets øvrige ejendommelige Karakter.

Bakken, som Kirken er bygget paa, bestaar af Morænegrus. Den er ikke større, end at Kirken lige kan ligge paa dens plane Top. Herfra skraaner Terrænet ned imod Kirkegaardsdigerne, som ligger halvvejs nede paa Skraaningerne. Digerne synes at være de oprindelige, idet Stenene ikke er kløvede, saadan som de er blevet det saa mange andre Steder, hvor man i senere Tid har udvidet Kirkegården.

Undersøgelsen begyndte den 16. August 1955. Under Arbejdet blev jeg hjulpet paa mange Maader af Beboere i Viv, navnlig af nogle Drengene, som hjalp til ved Harpningen, og af Forpagter Thorvald Christensen, Anneksgården, og Fru Pastorinde Koefoed, Almind. Derved kom Undersøgelsen ikke til at koste noget. Da Murermesteren havde fjernet Flisegulvet i Koret, som bestod af sorte og gule firkantede Fliser, kunde vi begynde at harpe Gulvlagene. At en saadan Harpning er paakrævet, har Erfaringen fra de sidste Aars Kirkeundersøgelser vist. Der findes som Regel i hver eneste Landsbykirkes gamle Gulvlag ca. 200 Møn-

ter fra alle Perioder i Kirkens Historie. Nogle Steder kan der være kørt Gulvlag ud, og saa mangler der Mønter fra et eller andet Tidsrum, men hvor Gulvlagene har faaet Lov til at ligge urørte, kan disse smaa irrede Mønter fortælle mange interessante Ting. Først og fremmest fortæller de jo noget om, hvor gammel selve Kirken er. Den maa jo altid være ældre end den ældste Mønt, hvis der da ikke er en ældre Bygning paa Stedet. Men ved at inddele Undersøgelsesomraadet i Felter, og nøje harpe hvert Felt for sig, kan man ogsaa ved Hjælp af Mønterne finde Vidnesbyrd om, hvorvidt der er Tidsforskel mellem f. Eks. Kor og Skib eller mellem forskellige Dele af Skibet. Man kan ogsaa ved at notere sig, hvor Mønterne optræder med størst Hyppighed inden for de forskellige Felter, faa et Fingerpeg om, hvor der har været gamle nu forsvundne Sidealtre. Men foruden Mønter er der jo ogsaa Mulighed for at finde mange andre Ting af Værdi og Interesse for Kirkens Historie. Man ved aldrig paa Forhaand, hvad der dukker op, naar en skovfuld Sand bliver kastet paa Soldet, og det timeglas-tørre Sand, som ikke har faaet Regn i mange hundrede Aar, paa faa Sekunder løber gennem Soldet og efterlader sit Indhold af smaa faste Genstande paa Soldets Traadvæv.

Der var ikke noget mærkeligt at se paa Gulvfladen, da Fliserne var fjernet. Der laa et jævnt Lag af ensartet gult Sand over hele Koret og rundt om Alteret. Vi begyndte at harpe Jorden syd for Alteret, hvor Møntfaldet erfaringsmæssigt er særligt stort, og her blev jeg straks meget forbavset over, at nogle af de første Mønter, der kom frem paa Soldet, var af tidlig middelalderlig Type. Det kunde tyde paa, at enten var Gulvlagene forstyrrede, eller ogsaa var de senere Gulv-

lag fjernet, saa man var tæt nede ved de ældste Gulvlag. Det viste sig, at det var det sidste, der var Tilfældet. Kun 15 cm nede kom der et gammelt Gulvlag tilsyne, et mørkebrunt, stærkt bølget Lergulv, hvorpaa der laa et kraftigt Lag af Trækul og Aske. Det strakte sig ind under Alteret, men desværre var det »knust« i Siderne, saa det ikke kunde følges ud til Overkanten af Fundamenterne. Dets Overflade laa dog i samme Højde som disse, saa dette Gulv maa være det ældste Gulv i den nuværende Kirkebygning. En anden Ting, der tydede herpaa, var, at det laa umiddelbart ovenpaa et Lag af Granitskærver af den typiske tresidede Slags, som er karakteristisk for Afslag ved Kvaderstenstilhugningen i romansk Tid. Disse Skærver laa i et meget kraftigt Lag af Trækul og Aske af samme Slags som det, der fandtes ovenover Lergulvet. I dette Lag af Trækul, Aske og Granitskærver, som ved Alterets Sider ikke indeholdt Spor af noget Lergulv, var der en Mængde Potteskaar, stærkt rustne Søm, Glasstumper fra de gamle romanske Vinduer, Kridtpibe-stumper, Salmebogsspænder, enkelte Klumper af smeltet Bly foruden flere Mønter.

Under Afskrabningen af dette Lag sank mine Knæ i flere Steder. Det viste sig, at disse bløde Steder var Stolpehuller, som fremkom umiddelbart under Skærvelaget og Trækulslaget. De viste sig ikke ved en Farveforskel mellem Fylden i selve Stolpehullet og de omgivende Jordlag, saadan som det almindeligvis sker. Det sorte Lag af Trækul laa tæt baade ovenover Hullet og udenom dets øverste Rand. Denne Rand var paa Grund af, at den fremkom kun 15 cm under sidste Gulvhøjde, traadt i Stykker, saa Stolpehullernes øverste Del var konisk formet og ikke kunde fotograferes med deres oprindelige Kontur. Det var først,

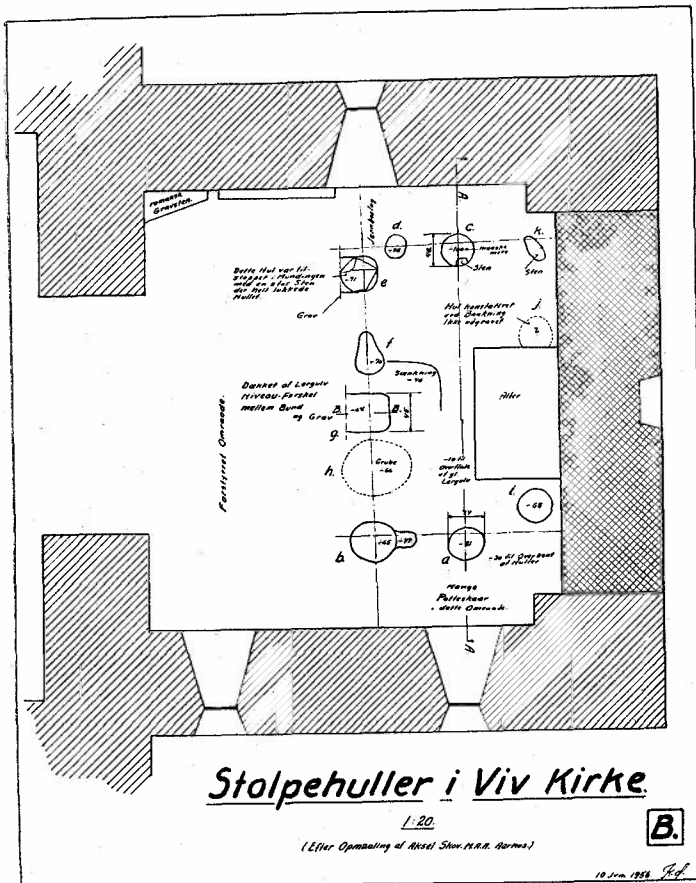

Fig. 3. Grundplan af Stolpehullerne omkring Alteret (c. 1:80).

naar den faste »Prop«, som dækkede Hullets Munding, var blevet fjernet, at Hullets egentlige Dimensioner kom tydeligt frem. Til Gengæld var de ogsaa saa store og dybe, at de, skønt den øverste Del var forstyrret, fremtraadte med al ønskelig Tydelighed.

Paa Fig. 3 har jeg tegnet en Plan over de fundne

Huller og mærket hvert enkelt af dem med et Bogstav fra a til k og skal her omtale hvert enkelt nærmere, da det er Fundet af disse Stolpehuller, der er Undersøgelsens egentlige Resultat, og af hvis Vurdering enhver Konklusion afhænger.

a. Dette Hul blev undersøgt om Aftenen den 17. August. Oveni Hullet laa der foruden en Del Granit-skærver og Potteskaar en Mønt, som af Møntafdelingen senere blev bestemt til at være en Mønt fra Valdemar Sejrs Tid, udmøntet i Ribe efter 1234. Bunden af dette Hul syntes at være spidst. Det havde en Dybde af 81 cm under Flisegulvets Overflade og en Diameter af 44 cm. Paa Grund af den fundne Mønt maa Hullet være ældre end 1234. Hvor meget ældre kan man ikke sige noget om. Det kan jo godt være meget ældre end de Genstande, som senere synker ned i Hullet, fordi den Stump af Stolpen, som har staaet i Hullet, efter at den ovenover Jorden fritstaaende Del er brændt, omsider smuldrer hen og de ovenover liggende Jordlag synker ned i Hullet.

Det er efter min Mening aldeles fejlagtigt, naar man vil afgøre et Stolpehuls Alder efter de Mønter, som findes i det eller efter andre Genstande, som synker ned i det, naar den afbrændte Pælestump efterhaanden raadner bort. Hvis Stolpen er af Egetræ, hvad den som oftest er i de Stolpehuller, som findes i Gulvlagene i vore Kirker, og Stolpen staar i fugtige Omgivelser, hvad de ofte gør, fordi de staar dybt nede i Undergrunden, saa vil det erfaringsmæssigt vare meget længe, inden en saadan Stolpe raadner bort. Man kan kun sige en Ting om Hullets Alder, at det maa være ældre end den ældste Genstand, som findes i det. Det behøver ikke nødvendigvis at være samtidig med den ældste Genstand. Naar der i dette Hul foruden Mønten fra

Valdemar Sejrs Tid ogsaa var typiske Skærveafslag fra Kvaderstenstilhugningen, saa maa man have Lov til at konkludere, at dette Hul er ældre end den nuværende Kirkes Opførelse, og den Stolpe, der har staaet i Hullet, har staaet der før den nuværende Kirke blev opført.

b. Vest for dette Hul var der en Fordybning, som først da man naaede temmelig dybt ned viste sig at være et andet Stolpehul. Det havde maalt 50 cm paa den ene Led og 46 cm paa den anden Led og havde en Dybde paa 65 cm under sidste Gulvhøjde. Umiddelbart ind til dette Hul var der et andet mindre Hul ca. 20 cm i Diameter med en Dybde af 47 cm.

c. Nord for Alteret var Gulvet ogsaa blødt. Her fremkom der ogsaa et Hul af meget stor Dybde ligeoverfor det syd for Alteret fundne Hul a. I dette Hul var der øverst oppe i Munden en Sten, som antagelig har været anvendt til at klemme Stolpen fast med. Saa-danne Stolpesten finder man ofte i Overkanten af Stolpehuller. Længere nede fandtes to Mønter. Den ene var fra Christopher den II's Tid, 1319—1332, ifølge Møntsamlingens senere Datering. Den anden var ikke saa irret, saa den kunde jeg se en Del af Præget paa. Den var uden Indskrift, men der var et tydeligt Hagekors paa den ene Side (»Suwastika«).

Hullet var saa dybt, at man ikke kunde naa Bunden med Fingerspidserne, naar man lagde sig ned paa Siden og strakte Armen saa langt ned i Hullet, som man kunde. Det var over 1 m dybt og havde en Diameter paa 46 cm.

d. Vest for dette Hul (c) var der et fjerde Hul. Det var ikke mere end ca. 25 cm i Diameter og havde en Dybde af kun — 36 cm. Men det svarede derved i Dimensioner til det lille Hul, som fandtes i Sydsiden

ved Hul b. I Nærheden af dette Hul (d) fandtes i Trækulslaget, som laa omkring Hullet, et stort Antal stærkt forvitrede haandsmedede Søm og et Stykke rustent Jern, som lignede et Dørhængsel og et Stykke Jern, som senere ved Konservator Lindes Undersøgelse viste sig at være en Nøgle til en Laas af tidlig middelalderlig Type.

e. Sydvest for d var der et meget stort Hul, hvis Diameter foroven var 40 cm. Det var til at begynde med ikke brudt og aabent i den vestre Side, men helt intakt. Bruddet kom senere, da en stor Sten, som fyldte hele Hullet og som sad halvvejs nede i det, blev fjernet. Derved blev Vestsiden brudt i Stykker, idet der Vest for Hullet var en Grav, hvis løse Fyld ikke kunde holde til Trykket. Dette Hul havde en Dybde af 71 cm. Under Stenen var Hullet næsten helt tomt.

f. Dette Hul var noget mindre i Diameter end det foregaaende, kun ca. 32 cm. Det var noget større i nord-syd Retningen, ca. 48 cm. Dybden var 70 cm, det samme som det foregaaende. Det var dækket af det føromtalte Lergulv, som var intakt fra Alteret og 150 cm mod Vest, hvor det var afbrudt af en hel Række Grave, hvis indbyrdes Forhold og Dimensioner det ikke fandtes formaalstjenligt at fastslaa nærmere.

g. Dette Hul havde en firkantet Form i Modsætning til de øvrige Huller, men Dybden og Bredden svarede godt til de øvrige Huller, og det laa inde under Lergulvet som det foregaaende. At det ikke var en Del af en af de Grave, som fandtes i den vestlige Del af Koret, fremgik af Fyldens Karakter, at det var under Lergulvet, og at der var en tydelig Niveauforskel mellem Bunden af Hullet og Bunden af den Vest for liggende

Grav. Bredden af Hullet var 50 cm Øst—Vest og 45 cm Nord—Syd. Dybden 64 cm.

h. Denne Grube har antagelig været et Hul, hvis Sider er blevet traadt ned. Grubens Bund laa i samme Dybde som Stolpehullerne paa begge Sider, og Grubens Midterlinje faldt sammen med Midterlinjerne for de andre Huller i samme Linje.

i. Endelig fandtes der et Hul ganske tæt inde ved Østvæggen i Koret tæt syd for Alteret. Det var ca. 38 cm i Diameter og 68 cm dybt.

j. Ved Alterets Nordside var der vistnok et lignende Hul, men da Alteret var muret op i Ler og derfor meget skrøbeligt, ansaas det for at være for risikabelt at undersøge dette Omraade nærmere. Hullet røbede sig ved en hul Lyd ved Bankning.

k. Paa dette Sted er der muligvis ogsaa et Hul mere. Der ligger paa dette Sted en temmelig stor Sten, som er sunket noget ned i Fyldlaget, men da Stedet ligger saa tæt paa Muren, fandtes det ikke tilraadeligt at undersøge det nærmere.

Da det nye Gulv imidlertid bestaar af Fliser nedlagt i Sand og ikke i Mørtel, vil det ikke være vanskeligt at undersøge de to sidstnævnte Steder nærmere, om det ønskes.

Der er for mig ingen Tvivl om, at disse Stolpehuller maa antyde de tre Sider i en Bygningskonstruktion, som har staaet paa det Sted, hvor Koret i den nuværende Kirke er blevet rejst. Det er tvivlsomt, om alle Hullerne har været Stolpehuller; der kan jo være Tvivl om Gruben Mrk. h. Men de øvrige Huller er saa karakteristiske og store og dybe, at de kun kan forklares som fremkommet ved, at en Del Stolper af den anførte Dimension er brændt ned til Jordoverfladen,

og at den i Jorden tiloversblevne Rest efterhaanden er raadnet bort og har efterladt de paaviste Hulrum. Paa Grund af de forstyrrede Overfladeforhold, der skyldtes det meget tynde beskyttende Gulvlag, var det ikke muligt at finde noget Spor af Forbindelse mellem Stolpehullerne. Da nogle af Hullerne fandtes under et Lag af Granitafslag, maa Stolperne hidrøre fra en Bygningskonstruktion, som har staaet paa Stedet, før Koret blev opført. Deres hele Karakter og Placering tyder heller ikke paa, at de har noget som helst med den nuværende Kirkes Opførelse at gøre. Hullerne staar meget uregelmæssigt. Kun den vestlige Side er ganske lige. Den nordlige og sydlige Side synes kun at være antydet ved et Hul (a) i Sydsiden og Hullerne c og d i Nordsiden. Men hvor kan den fjerde Side have været? Den kan ikke have været ret langt borte, da Terrænet skraaner meget stærkt Øst for Koret. Jeg gav mig derfor til at undersøge Omraadet Øst for Kirken og fik her Hjælp af Nationalmuseet, som lejede Arbejdskraft til det strengeste Jordarbejde. Her fremkom ganske tydeligt Fundamenterne for den oprindelige Apsis, og det var tydeligt, at disse havde været forstærket ved Nedlægning af meget store Sten for at forhindre Udskridning. Ved at undersøge det snævre Omraade mellem Apsis-Fundamentet og den nuværende Østgavl fandtes der Spor af et Stolpehul, som var delvis dækket af Sten i Apsis-Fundamentet og derfor maatte være ældre end dette. Der fandtes ikke Spor af andre Huller, og dets Sammenhæng med de fundne Huller inde i Koret er noget tvivlsom. Men der er en anden Ting, som det er værd at lægge Mærke til. Østvæggen i den oprindelige Bue mellem Kor og Apsis hælder meget stærkt udad, ca. 30 cm foroven

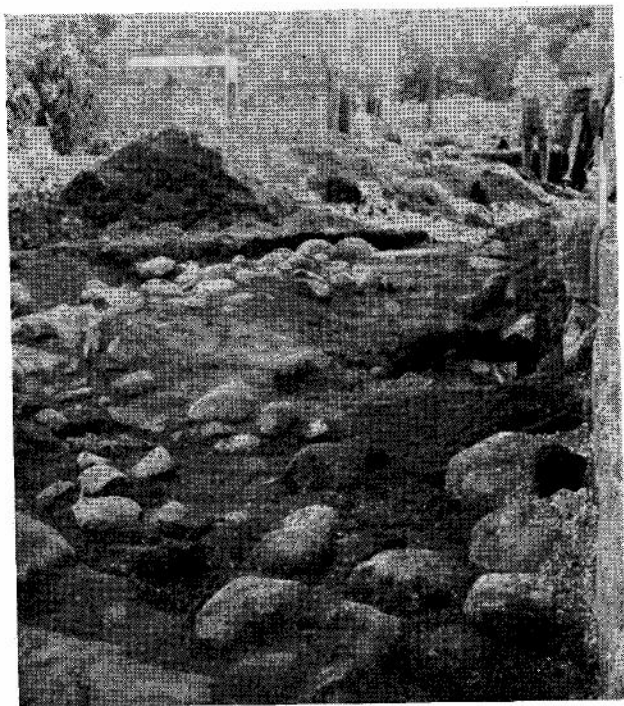

Fig. 4. Det afdækkede Apsisfundament. Yderst til højre paa Korsvæggen ses Kristusrelieffet.

ved Loftet. Alteret, som er muret tæt op til Muren, hælder ogsaa meget stærkt bagover. Det kan skyldes, at Terrænet har givet efter uden for Koret, men det kan ogsaa skyldes, at der har staaet en Række Stolpe-stumper i Undergrunden under denne Væg, og da de i Tidens Løb er smuldret bort, har Bunden givet efter, saa at Væggen, som er opmuret uden noget særligt Fundament, er tippet udefter. Hvis dette er Tilfældet, da kan der have været en firkantet Bygningskonstruktion, der har maalt ca. $3,4 \times 3,4$ m.

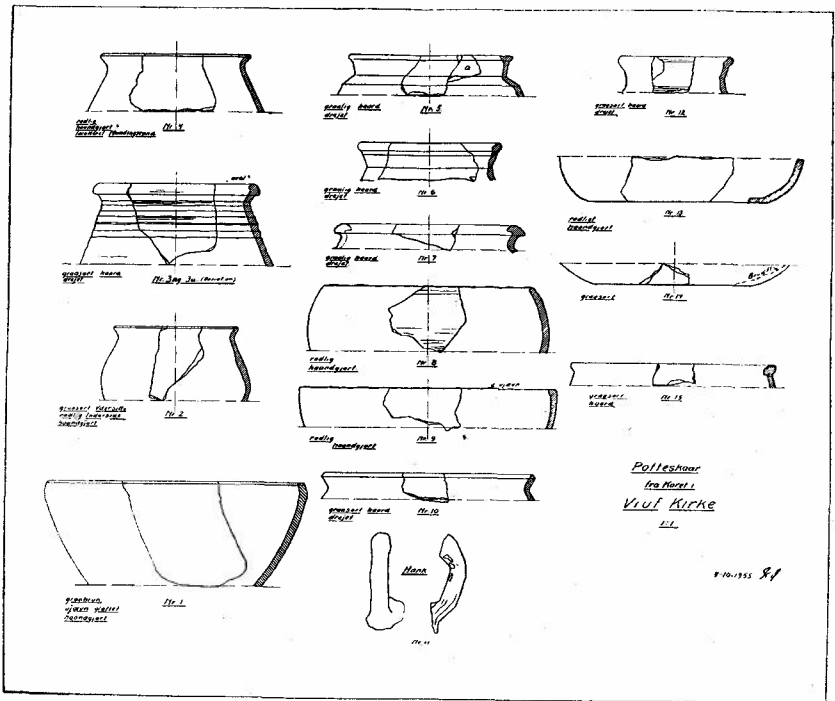

Fig. 5. Potteskaar fra Brandlag i Koret (c. 1:7).

Efter at Undersøgelsen paa Stedet var afsluttet, foretog jeg en Undersøgelse af de afharpede Genstande. Foruden de før nævnte Ting var der 140 Potteskaar, hvoraf de 12 viste sig at være forskellige Randskaar og to forskellige Bundskaar. Ingen af Skaarene kunde samles til et Hele. Derimod kan man danne sig et Skøn om Karrenes Udseende ved at konstruere Karrets Form udfra de ved Skaaret givne Rundinger. Paa vedføjede Tegning Fig. 5 ses en saadan Rekonstruktion af de enkelte Kar udfra Skaarene. Jeg har søgt at faa en Datering af disse Potteskaar, men det viser

sig, at der er meget divergerende Meninger om deres Alder. Følgende Opfattelser er fremsat:

1. »Ingen af Skaarene behøver nødvendigvis at være ældre end Kirken. Daterende Kraft vil de altsaa næppe have.«

2. »Brudstykket Mrk. 1 er i hvert Fald forhistorisk. (Det blev fundet staaende i Brandlaget op mod den nederste Kvadersten i Syd væggen.) Dette Skaar kan være Vikingetid, men det kan ogsaa være meget ældre. Nr. 2 tyder paa Vikingetid. Ogsaa Skaar Nr. 10 kan godt være fra Vikingetid, Brudstykke Nr. 13 kan ogsaa være ældre end tidlig Middelalder. Skaar Nr. 4 kan være Vikingetid, men ogsaa yngre. Skaar Nr. 8 er ligeledes antagelig forhistorisk.«

3. »Hovedmassen af dem er ganske tydeligt fra Middelalder. Der kan dog være nogen Tvivl om de Skaar, der er nummereret 1, 2, 4 og 8. Hvis de var fundet løst paa aaben Mark, ville jeg ikke have større Betæneligheder ved at datere dem til yngre germansk Jernalder. Til Vikingetid kan jeg i hvert Fald ikke datere dem. Muligvis er der Tale om en tilfældig Indblanding, hvad der ikke er Spor af unaturligt i.«

En mener altsaa, at intet af Skaarene er ældre end tidlig Middelalder, en anden, at nogle af dem kan være fra Vikingetid, en tredie, at nogle af dem kan være fra yngre germansk Jernalder!

Af de andre fundne Ting bør nævnes nogle smaa ornamenterede Glasstumper, antagelig fra et middelalderligt Vindue. Saadanne smaa dekorerede Glasstykker er senere blevet fundet ved Harpning i andre Kirker. Nogle andre af Glasstumperne var ensfarvede røde eller grønne Stykker, hvis Form tydede paa, at

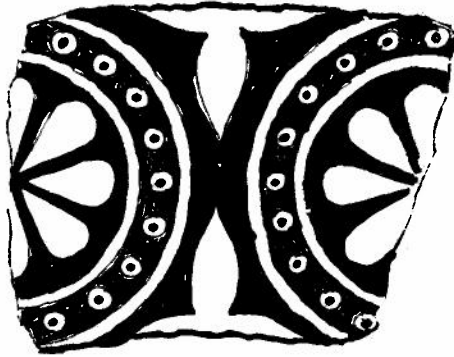

Fig. 6. Stump af Glasmaleri (c. 2:1) efter Tegning af Konservator P. Linde.

de havde været anvendt i et med Blysprosser samlet Glasmaleri.

Foruden de før nævnte Mønter fandtes der flere andre liggende løse i Fylden.

Den samlede Møntliste ser saaledes ud:

1. Valdemar II. Ribe efter 1234. Hbg. 42 b. Syd for Alter, ovenover Stolpehul a.
2. Valdemar II. Ribe efter 1234. Hbg. 42 b. Itu. Sydvest for Alter.
3. Valdemar II. Ribe efter 1234. Hbg. 42 b. Til højre for Alter.
4. Erik Klipping. Nørrejylland. Hbg. 2. M-B. 173. Nordside af Koret.
5. Erik Menved. Roskilde. Hbg. 6. M-B. 353. Sydøstre Hjørne af Koret i urolige Forhold.
6. Christopher II. Roskilde. Hbg. 1. M-B. 546. Oven i Hul Nord for Alter. (Hul c.)
7. Christopher II. Nørrejylland. Hbg. 4. M-B. 592. Venstre Side af Alteret.

8. Christopher II. Ribe. Hbg. 9. M-B. 618. Venstre Side af Alteret.
9. Christian V. Skilling 1686. Schou 38. Højre Forside af Alter over Lergulv.
10. Frederik IV. Skilling 1719. Schou 14. Sydvest for Alter.
11. Hamborg. Hulpenning. 14. Aarh. II. Gaed. 1384. Venstre Side af Alter.
12. Hamborg. Hulpenning. Samme Type. Ogsaa venstre Side af Alter.
13. Hamborg. Hulpenning. Samme Type. Nordsiden af Koret.
14. Meklenborg. Hulpenning. 14. Aarh. II. Oertzen 183. Sydsiden af Alter.
15. Bremen(?) Hulpenning. 14. Aarh. II. Foran Alter.

Hbg. — Hauberg: Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1146—1241 (Det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Skr. 6 R. Afd. V, 3) og 1241—1377: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1884, S. 217—374.

M-B. — Mannsfeld-Bullner: Afbildninger af samtlige hidtil kjendte Danske Mønter fra Tidsrummet 1241—1377. Kbh. 1887.

Schou — H. H. Schou: Beskrivelse af danske og norske Mønter 1448—1814 og danske Mønter 1815—1923. Kbh. 1926.

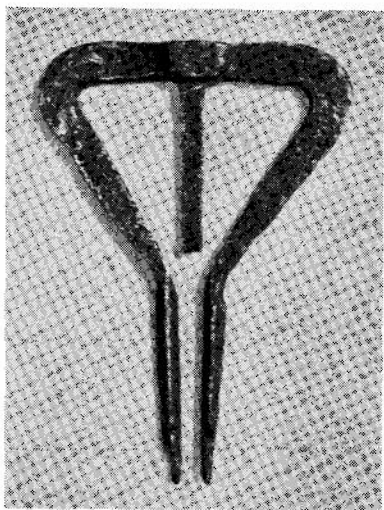
Gaed og Oertzen: Tyske numismatiske Værker.

Af Smaating, som kun har Kuriositetens Interesse, var der et Par Kridtpibehoveder, et Salmebogsspænde, en Lyseslukker, og — nogle Knappenaale!

Udover Potteskaarene, hvis Datering er omstridt, er der ikke i Fundene noget, som muligvis kan henføres til Tiden før den nuværende Kirkes Opførelse og bidrage til en Forstaaelse af Stolpehullerne. Der er kun selve Stolpehullerne, deres Form, deres Størrelse, deres Dybde og deres indbyrdes Placering, der kan fortælle noget. Da disse Stolpehuller blev fundet

i 1955, var der ikke gjort lignende Fund andre Steder under vore Landsbykirker, og da saa det meget mærkeligt ud, men nu er der i Sommer (1957) fundet nogle Stolpehuller under Gulvet i Skibet i Vester Starup Kirke, som paa flere Maader minder om Fundet her i Viv. Der var ialt otte Stolpehuller, som syntes at høre sammen paa Grund af deres hele Karakter og Indhold af formuldet Træ. De dannede tilsammen de fire Sider i en lille kvadratisk Bygning ca. 3×3 m. I nogle af Hullerne fandtes der Mønter fra Erik Klipping's Tid. Hullerne var gennemsnitlig 45 cm i Diameter og havde en Dybde paa ca. 1 m. Den egentlige Undersøgelse og Opmaaling blev foretaget af Nationalmuseet, som sikkert engang vil offentliggøre Resultatet. Til den Tid vil der da muligvis foreligge yderligere Materiale, enten herhjemme fra eller fra Udlandet, som kan belyse disse to mærkelige Bygningers Karakter. At der baade i Viv og i Starup fortrinsvis er anvendt runde Stammer tyder paa en relativ ældre Datering end de hidtil fundne Trækirker, hvor der er anvendt kløvede Planker, og den kvadratiske Form er noget helt nyt i Forhold til de hidtil fundne rektangulære Trækirker.

EN MUNDGIGE FUNDET I KOLDING

Af magister *Sigvard Skov*.

Grundgravninger og nedlægning af rør og ledninger vil ofte i en gammel by kunne bringe minder om fortiden for dagens lys. Måltidsrester i form af dyreknogler og potteskår er de oftest forekommende minder om en tid, da man ikke skelnede så nøje mellem gade og affaldsplads. Det er dagligdagens materielle ting, der dominerer byens jordfund, en gang imellem dukker en tabt mønt op, kun yderst sjældent gives et bidrag til byens åndsliv. Et af disse omend af særegen art skal omtales her.

Ved en udgravning i Vestergade i Kolding er fremkommet en mærkelig lille jerntingest, hvis anvendelse vist vil være ukendt for de fleste. Enestående er den

på ingen måde, da der kendes flere lignende stammende fra såvel middelalder som nyere tid. Den mærkelige jerngenstand er et musikinstrument af enkleste art og vil efter fundlaget kunne henføres til renaissancetiden, måske middelalderen. Instrumentets navn er mundgige eller mundharpe, også betegnelsen mundtromme har været kendt, og det skal spilles på den måde, at den bøjleformede del føres ind i munden og holdes fast mellem tænderne og de sammenknæbne læber. Den åbne del stikker da udenfor og ved at knipse med en finger på den elastiske ståltunge i midten, som på vort instrument utvivlsomt må have været længere, skal det være muligt at frembringe en tone, for hvilken mundhulen virker som resonansbund. Det skal endog være muligt ved forskellige mundstillinger at ændre tonen og frembringe virkelige harmonier på dette instrument.

Mundgigen leder sin herkomst fra Asien, hvor den endnu er i yndest hos primitive folkeslag. Det nævnes endvidere, at den trakteres af indianerne i Amerika, af negrene i Afrika og af Sydhavsøernes beboere.¹⁾ Formentlig har den været udbredt over det meste af jorden. I Europa antager man, at mundgigen er kommet i brug i 1300-årene. Et exemplar fundet i borgen Tannenberg i Østpreussen nævnes undertiden som det ældst kendte; men der er siden fundet nogle stykker i Lund, som synes at være endnu ældre.²⁾ Yngre eksemplarer findes i Musikhistorisk Museum i København, i Daniel Fryklunds meget omfattende privatsamling i Hälsinborg³⁾ samt i en lang række andre museer og samlinger.⁴⁾

Når man vil danne sig en forestilling om brug og forekomst af mundgigen, vil det være rimeligt at spørge, om gamle billeder kan hjælpe os; men på grund

af instrumentets yderst jævne karakter er det yderst sjældent afbildet i kunsten. Kun den nederlandske kunst, som ikke fornemt holdt sig tilbage fra det jævne folkeliv, og som i den naturtro gengivelse har et af sine væsentligste karaktertræk, synes at have sikret afbildning af mundgige i brug. Det kan næppe overraske, at Jan Brueghel den Ældre flere gange har afbildet spil på mundgige, f. eks. på det kendte billede »Narrefesten«. Mere forbavsende er det, at en af Memlings efterfølgere har fået den med i det absolut seriøse »Madonna med tre musicerende engle«, et billede der findes i Lippens-samlingen i Bruxelles.⁵⁾ Endelig har van der Venne i en allegorisk fremstilling af de fem sanser ladet hørelsen repræsentere af spil på mundgige. Billedet, der er fra 1631, tilhører den fornemme privat-samling »Collectie Six« i Amsterdam.

Den franske betegnelse for mundgigen, guimbarde, forekommer i 1600-årene som navn for en da meget yndet fransk dans. Fra ældre tid er bevaret den dom over mundgigens musikalske ydelser, at »selv det fineste kunstnerøre ved dens blide og elskelige toner rørtes på det behageligste,«⁶⁾ og i 1700-årene nåede den endog frem på koncertribunen; men ellers synes den ved sin enkelhed at være henvist til den jævreste musikudøvelse. Det siges, at narre satte pris på instrumentet. Mon også hofnarrene på Koldinghus har spillet mundgige?

I slutningen af forrige århundrede fik mundgigen en afløser i mundharmonikaen, der også overtog benævnelsen mundharpe og ligeledes dens yndest blandt børn. Efter sigende skal den gamle mundgige endnu være i brug eller have været i brug ned til vor tid som vagabondinstrument. I mere acceptabelt brug holdt

den sig her i Norden længst i Norge, hvor også en del af den musik, der spillede på mundgige, er kendt.⁷⁾

Mundgiger opbevaredes i små lyreformede æsker, som nu er meget sjældne.

- ¹⁾ A. Hammerich: Musikhistorisk Museum p.6 (Khvn.1909).
²⁾ Sven T. Kjellberg: Mundgige; Kulturen, en årsbok 1947, 24.
³⁾ Utställning av musikinstrument ur Daniel Fryklunds samling p. 11 (Hälsingborg 1945). ⁴⁾ se f. eks. Stad Antwerpen Oudhedkundiga Musca, Vleeshuis: Catalogus VI, Ijzersmeedwerk nr.1140—47, (Antwerpen 1957). ⁵⁾ V. Denis: De Muziekinstrumenten in de Nederlanden en in Italië p.256 (Louvain 1944). ⁶⁾ Kjellberg anf. værk, 24. ⁷⁾ O. M. Sandvik: Folkemusik i Gudbrandsdalen, 1919. 2. utg. 1948.

~~Mogens Abraham Sommer.~~

EN SEKTERER I DET SYDLIGE JYLLAND

Af Forstander, cand. theol. *F. Elle Jensen.*

At de Flyveblade, som Søren Kierkegaard under Titlen »Øjeblikket« i 1855 udsendte mod den officielle Kirke og dens Præsteskab ved deres lidenskabelige og voldsomme Form vakte stor Opsigt og Uro, er almindelig kendt. Vel skød han over Maalet, naar han ud fra en skruet Fortolkning af nytestamentlige Skriftsteder satte Forfølgelse og Lidelse som Kendetegnene paa sand Kristendom, men den advo-

katoriske Maade, hvorpaa han forfægtede sine Meninger, gjorde alligevel saa stærkt Indtryk paa adskillige, at det blev bestemmende for deres senere Livsudvikling. Til dem hører den Mand, om hvis Færd i det sydøstlige Jylland for 100 Aar siden der nedenfor skal berettes. —

*Mogens Abraham Sommer*¹⁾ blev født 1829 i Ribe, hvor hans Fader, der var af jødisk Slægt, var Toldbetjent. Som ung kom han i Skræderlære og blev 1848 Svend, dog uden at blive ret længe ved Professionen, idet det lykkedes ham at faa Ansættelse paa Nyborg Toldkontor. Her erhvervede han sig saa mange Kundskaber, at han efter en for Biskop Mynster aflagt Prøve kunde blive Lærer i Rørvig, og man kunde da have ventet, at han nu vilde falde til Ro. Det skete imidlertid ikke, thi da han begyndte at holde gudelige Forsamlinger, kom han i Strid med Sognepræsten, og det endte med, at han 1853 fik sin Afsked og maatte rejse bort. Over hans pædagogiske Virksomhed maa der dog ikke have været Anledning til at føre Klage, thi det varede ikke længe, inden han atter kom i Stilling, dennegang i Haderslev.

Ogsaa her holdt han kristelige Møder og samlede ved sin stærkt følelsesbetonede Tale mange Mennesker om sig, uden at Præsterne, der anerkendte hans ideelle Hensigter, foreløbig tog Afstand fra ham.²⁾ Men under Paavirkning af »Øjeblikkene«, hvis Indhold han helt og fuldt tilegnede sig og gjorde til sit, fik Sommers Prædikener en skarp Brod mod de kirkelige Institutioner og den fordærvede Kristenhed, og det saa meget mere som han just nu blev opmærksom paa, at han i Norge havde faaet en Meningsfælle, der vilde det samme som han. Det var den ansete Præst i Skien, Lammers,³⁾ kendt som en vældig Vækkelsesprædi-

kant i pietistisk-separatistisk Retning, som i Juli 1856 — ogsaa delvis under Indflydelse af Kierkegaard — brød med Statskirken, med hvis Ordninger, bl. a. Barnedaaben, han ikke kunde forlige sig, og dannede sin egen Frimenighed. Dette tiltalte i høj Grad Sommer, der i et lille Skrift henledte Opmærksomheden paa det skete, ligesom han sluttede sig til de af den dansk-islandske Litterat Magnus Eiriksson i hans Bog om Baptisme og Barnedaab 1844 fremsatte kritiske Tanker.

Det siger imidlertid sig selv, at dette maatte bringe ham i stærk Modsætning til Præsterne i Haderslev, særlig til Førstepræsten H. F. Helveg,⁴⁾ der hidtil havde holdt sin Haand over ham, men nu tog kraftigt til Orde mod ham og advarede mod hans sekteriske Meninger. Følgen blev, at Sommer tog sin Afsked som Lærer for fremtidig »som Vandringsmand« at kunde hellige sig sit Kald som »Missionær«, men havde han ventet derefter at komme til at spille en Reformators Rolle i Haderslev, blev han skuffet, thi nu greb Politimesteren ind og paabød ham at ophøre med sine religiøse Møder i Byen. Han maatte da se sig om efter en anden Virkeplads, og dertil valgte han Kolding, hvor han sidst paa Aaret 1856 begyndte at holde gude- lige Forsamlinger, dog uden foreløbig at opgive sin Bolig i Haderslev. Han var da 27 Aar.⁵⁾

Disse Møder, som han i Forvejen havde bekendtgjort i »Kolding Avis«, og som holdtes hver Onsdag og Lørdag Aften foruden Søndag Eftermiddag, samlede hurtigt en Mængde Mennesker, og selv om naturligvis adskillige kun kom af Nysgerrighed, var der paa den anden Side mange, som følte sig ganske betaget af ham. Hans Fremtræden var heller ikke helt almindelig: en høj, mager, asketisk Skikkelse, skæg-

løs, med langt tilbagestrøget Haar, med et lidende Ansigtsudtryk og et mærkeligt fraværende Blik, hvad alene nok kunde vække Opmærksomhed. I privat Omgang var han tilbageholdende og venlig, ja egentlig med et charmerende Væsen, men paa Talerstolen en ganske anden, thi her var det *Profeten*, der talte, snart dømmende, revsende og vækkende, snart patetisk og rørende — altsammen noget, som i alt Fald for en Tid var skikket til at gøre Indtryk paa jævne, ukritiske Tilhørere og faa dem til at se noget stort i ham. Thi at han var noget stort, tvivlede han selv ikke om. Han havde en klippefast Tro paa sin Mission og var fuldt overbevist om, at Gud netop gennem Syner og Aabenbaringer havde givet just ham et enestaaende Budskab at bringe, og som Tiden gik, blev han tilsidt overtydet om, at han var den »Missionær«, som Søren Kierkegaard, hans store Læremester, havde varslet engang vilde fremstaa og føre hans Tanker videre.⁶⁾ Betegnende for hans umaadelige Selvbeundring er det, at da han (1865) fik en Søn, opkaldte han ham efter de to betydeligste Personligheder, han vidste af, ved at give ham Navnet Mogens Abraham Søren Aabye Kierkegaard Sommer!⁷⁾

Man faar dog ikke Indtryk af, at Sommer, naar han stod overfor en ny Forsamling, straks begyndte med sine voldsomme Anfald paa Folkekirken; havde han gjort det, vilde han sikkert straks have kyst Folk bort, uvante som de var med at høre den Slags Tale. Som andre Sekterere, der vil vinde Proselyter, har han forstaaet, at det først gjaldt om at vinde sine Tilhøreres Tillid, og derfor gemte han sine Særmeneringer til siden, naar de var blevet fortrolige med ham. Men han fremhævede fra første Færd i sine iøvrigt stærkt pietistiske Bodspredikener — saadan som Sværmere

til alle Tider har gjort det — at vilde man lære Guds Vilje at kende, gjaldt det ene og alene om at lytte til Aandens Stemme, saadan som den lød i ens Indre (»det indre Lys«) og rette sig efter den, thi der var intet andet at bygge paa. Men herfra var der ikke langt til et andet Standpunkt, det nemlig, at man heller ikke uden videre kunde holde sig til Bibelen, thi den maatte læses under Aandens Vejledning; gjorde man ikke det, vilde det kun føre til Løgn og Vildfarelse. Og navnlig kunde man ikke stole paa den officielle Kirke med dens Lære og det Ceremonivæsen, som efterhaanden havde sneget sig ind i den og nu forvaltedes af Præsterne, disse utro Lejesvende, og rivende Ulve, der for den billige Pris af 8 Sk. eller 1 Mk. tilsagde Folk i Flæng Syndernes Forladelse, baade vantro, Menedere, Horkarle og Drukkenbolte, og som ved Nadveren ikke brød Brødet og lod Bægeret gaa rundt fra Mund til Mund, som det skete Skærtorsdag Aften. Folk kunde ikke vente nogen Velsignelse hverken dør eller i Barnedaaben, som han forkastede, og Ceremonierne ved Konfirmation, Ordination, Jordpaakastelse og Vielse var jo bare »Varer«, som Præsterne forhandlede i deres »Butikker«. Kirken, Babel, den store Skøge, holder Gud for Nar, og den forfølger de faa sande og ydmyge Kristne, der findes; derfor skal den bekæmpes og ødelægges, mens de sande Kristne har Ret til i deres Lidelser at se et Tegn paa deres Tros Renhed.

Det var ud fra saadanne Tanker, som han dog naturligtvis kun stykkevis, og naar han syntes, Tiden var inde, meddelte sine jævne Tilhørere, at Sommer vilde være en Reformator af Kristenheden. Men det kan rigtignok se underligt ud, at han med den Opfattelse, han havde af Præsterne, alligevel plejede at hen-

vende sig til dem, inden han holdt sit første Møde et nyt Sted, og søgte en Slags Samarbejde med dem, og at han ved saadanne Lejligheder yndede at give det Udseende af, at man stort set saa ens paa Tingene. Forklaringen turde være, at han formodede, at Velvilje eller Neutralitet fra Præsternes Side vilde skaffe ham lettere Indgang i Sognene, og at han som Jesuitterne har ment, at Hensigten helliger Midlet. At der var noget uvederhæftigt ved en saadan Fremgangsmaade, har han næppe selv gjort sig klart.

Før han begyndte i Kolding, henvendte Sommer sig da ogsaa til Sognepræsten, Provst Gad⁸⁾, og bad om en Anbefaling samt Tilladelse til at benytte et Skolelokale til sine Vækkelsesmøder, men han svarede undvigende, da Gad ledte Talen hen paa Daaben. Noget Udbytte fik han ikke af sin Henvendelse, og han prøvede derfor selv at skaffe sig Husly, men uden Resultat, da man overalt forlangte ham til først at forevise en Erklæring fra Provsten, og det hjalp naturligvis heller ikke, at en af hans Venner, Glarmester Hedegaard, personlig søgte til denne og anmodede om en Stue i Hospitalet eller selve Kirken(!). Gad svarede, at han ikke vilde have noget med Sommer at gøre, og at hans Møder, selv om de var borgerligt lovlige, dog ikke var det kirkeligt, fordi han ifølge den augsburgske Konfession⁹⁾ ikke var retmæssigt kaldet.¹⁰⁾

Omsider fik Sommer dog Lokale i Slotsmøllen lige udenfor Byen og kunde nu begynde sine Møder. De besøgte af mange, c. 300, siger han selv, mest Folk af Middelstanden, deriblandt et betydeligt Antal Kvinder, og de varede en Timestid hver Gang. Entré toges naturligvis ikke, men i fremsatte Bøsser kunde der lægges en Gave, og det indkomne Beløb gik til Dækning af Lejeudgiften. Man sang efter Roskilde Kon-

vents Salmebog, hvorpaa Sommer, efter hvad Provst Gad havde hørt, talte, »som var han Vorherre selv, der kender Hjerternes Raad, og hvem Dommen hører til« — sikkert ingen daarlig Karakteristik — men han kunde kun ængste Samvittighederne uden at yde Evangeliets Trøst, og han kom med nedsættende Ord om Sakramenterne, især Daaben. Han uddelte Magnus Eirikssons Bog om Baptister og Barnedaab og en Del Smaaskrifter, som han havde fra et Traktatselskab i Hamborg, og som han i Almindelighed fik Betaling for. Som et Eksempel paa, hvad han gennem dem havde at byde paa, tjener et (nu i Ribe Bispearkiv henliggende) Kort, sammenlagt midt over Billedet af en moderne klædt Herre og Dame. Det kaldes

E t B r e v

til dig og mig, skyndsomst at aflevere.
 Portoet er ei stort, tag det kunskjerligt an.
 Indholdet er saa Nød for dig og hver en Mand.
 Stedet, hvorhen det skal,
 saa vidt Mennesker leve (Marc. 16,15).

Ovenover Herren og Damen staar:

Forsøm dog ei det Brev helt at afdække.
 Maaske et Syn derpaa dig kan forskrække.

Aabnes Kortet, ser man, at Herrens og Damens Underkroppe kun er Benrade, og nedenunder er tegnet en Ligkiste med Vers og Henvisning. Der findes paa Kortet ligeledes et Billede, forestillende Syndefaldet.

Men om end Sommer samlede mange Folk om sig i Slotsmøllen, vakte hans aggressive Ord og hans egen mærkelige og selvbevidste Fremtoning efterhaanden en betydelig Uvilje mod ham i Byen, og tilsidst kom det til Uroligheder ved hans Møder.¹¹⁾ Den 10. Januar 1857 blev en beruset ung Mand, som »vel maatte have

Lov til at tage sig en Skraa«, da det blev ham forbudt at ryge, sat udenfor, uden at der ellers skete videre, men den 14. havde der samlet sig en Del Mennesker ved Slotsmøllen, baade yngre og ældre, og da Glarmester Hedegaard frygtede Optøjer, sendte han Bud til Herredsfoged Toxwerdt¹²⁾ derom, og denne beordrede da Politibetjent Schell til Stedet, ligesom han ogsaa selv indfandt sig. Paa hans Bud rømmede dog de forsamlede villigt Pladsen, om end under nogen Hujen og Skrigen, men der skete, mente Toxwerdt, ingen Uorden, og Mødedeltagerne kunde gaa uhindret hjem.

Men den 17. gik det galt. Ogsaa da var der Opløb ved Slotsmøllen, og da nogle efter at være blevet afvist alligevel søgte at trænge sig ind, blev de temmelig haardhændet sat paa Døren af Hedegaard og hans Venner. Dette vakte Kammeraternes Vrede, og Følgen blev, at de pressede sig ind i Lokalet med Magt, hvorunder nogle Ruder i Døren knustes, alt imens ungdommelige Elementer affyrede Skrubtudser i Gaarden. Mødet opløstes i Forvirring, Sommer skjulte sig i et Bagværelse og slap senere uset bort, men Tumulterne fortsattes ude paa Gaden, hvor man vilde have fat paa »Degnen«, Hedegaard, siden man ikke kunde faa fat paa »Præsten«, men han blev dog med forreven Overfrakke reddet af Politibetjenten, som ellers ikke havde kunnet udrette noget. Han havde i Forvejen frabedt sig Assistance, da dette maaske vilde vække yderligere Vrede mod Mødedeltagerne, og Toxwerdt selv viste sig ikke; han erklærede, at han ikke havde bemærket nogen Uro, skønt han boede i Nærheden, og i det hele taget søgte han at bagatellisere Begivenhederne: Der var jo kun blevet slaet nogle Ruder itu.

Naar disse Tildragelser blev kendt i videre Kredse, skyldtes det, at en Indsender i Haderslevbladet »Dannevirke«¹³⁾ gav en kort Skildring af dem, ligesom Sommer selv i Tidsskriftet »Øresund« (redigeret af »Dannevirke«s tidligere Leder P. C. Koch)¹⁴⁾ fortalte om, hvordan han i Kolding var blevet forstyrret i sin Herres Gerning, og hvordan der dér skulde være udlovet 3—400 Rdl. for at faa ham slaaet ihjel! Politiet havde ikke ydet nogen Beskyttelse mod de ca. 2000 Mennesker(!), der havde opført sig som »100 vilde Hyæner«, men han trøstede sig med Ordet: »Salige er de, der lider Forfølgelse for Retfærdigheds Skyld.« Da han 8 Dage efter atter var i Byen, blev han igen efterstræbt og maatte flygte til Seest Skov, hvorfra han først næste Dag kunde komme tilbage til Haderslev.

Fra disse Blade fandt Beretningen om Optøjerne i Kolding Vej navnlig til »Fædrelandet« og »Aalborg Stiftstidende«, som nu rettede et stærkt Angreb paa Herredsfogden for manglende Konduite. Derved kom de ogsaa de overordnede Myndigheder for Øje med det Resultat, at Justitsministeriet den 2. Februar 1857 hos Amtet forlangte Oplysning om det skete, da der dér formentlig allerede var taget de fornødne Skridt til en Undersøgelse og til Forebyggelse af lignende Uordener for Fremtiden!¹⁵⁾

Amtet havde imidlertid intet foretaget sig, men nu blev det nødt til at afkræve Toxwerdt en Erklæring. Hans Svar gik ud paa, at der intet var at bebrejde ham; han kunde let være tilkaldt den 17., havde ingen Larm hørt og mente ikke, der havde været nogen Uorden. En Herredsfoged kunde iøvrigt ikke selv optræde som Politibetjent. Amtet tog Toxwerdts Erklæring for gode Varer, men maatte dog efter Ministeriets

Skrivelse lade en Undersøgelse foretage for at faa konstateret, hvad der egentlig var sket. Den fandt Sted den 17., 24. og 25. Februar ved Anst m. fl. Herreders Politiret, idet Slotsmøllen laa i denne Jurisdiktion, og blev, da baade Toxwerdt (naturligvis) og Byfoged og Borgmester Quistgaard frabad sig Hvervet, ledet af Herredsfoged Glahn, Vejle.¹⁶⁾

Af Forhørene synes det at fremgaa, at Tumulterne var opstaaet ret spontant, og at der næppe, som Sommer mente, i Forvejen var dannet en Art Sammensværgelse mod ham, men paa den anden Side ser det ogsaa ud til, at da de først var i Gang, har mange, baade unge og ældre, med Fornøjelse deltaget i dem, bl. a. Klodsmager Nielsen og Jernstøber Lehneth. De benægtede det ganske vist. Lehneth erklærede, at han kun havde skreget, da man traadte ham paa Tæerne(!), at han ikke havde raabt Skældsord eller var stormet frem, han var alene kommet til Stedet for at høre Sommer(!) — men de har næppe været uskyldige. At de fleste ved Forhørene mente, at der ikke havde været Tale om nogen egentlig Uorden, er ret mærkeligt, for det havde der aabenbart, men til det samme Resultat kom Amtet, og da nu heller ikke Sommer ønskede nogen straffet, vedtog det, at der ikke skulde rejses Tiltale mod nogen, eftersom det passerede ikke havde saa stor Betydning, som man havde troet. Dette Udfald af Afhøringerne meddeltes Ministeriet, og dermed var Sagen afsluttet. Toxwerdt blev nogen Tid efter forflyttet til Sjælland; maaske har han dog efter Affæren anset en Luftforandring for at være ønskelig.

Da der igen var faldet Ro over Byen, genoptog Sommer sine Møder, ganske vist ikke i Slotsmøllen, hvor Ejeren naturligt nok ikke ønskede ham mere, men i

et andet Lokale, og man hører ikke om yderligere Forulempelser af ham. Alligevel kunde han jo nok komme til at tvivle paa, om han burde tage fast Bolig i Kolding, og i den følgende Tid begyndte han da ogsaa ved en forceret Rejsevirksomhed at prøve paa at skaffe sig Indpas andre Steder.

Allerede i Februar holdt han Møde i Vejle, uden at der lagdes ham Hindringer i Vejen fra nogen Side, og da det gik, tog han Bolig i Byen og holdt i den følgende Tid en Mængde Forsamlinger baade der og andetsteds. Det lykkedes ham saaledes at faa en fast Kreds i Horsens, derimod ikke i Fredericia, og han vandt betydelig Indgang i nogle Landsbyer udenfor Kolding, i Særdeleshed i Hjarup, Seest og Skanderup.

Om hans første Møde i Vejle findes en Indberetning fra den kendte grundtvigske Præst, Svejstrup, i Nørup.¹⁷⁾ Han fortæller, at Sommer ikke, som man skulde ventet, begyndte med at forsvare sig mod de Angreb, der var rettet mod ham, men efter en Salme holdt en Bodsprædiken over Fadervor, og at den ikke indeholdt noget sekterisk, undtagen for saa vidt som han stærkt betonedede Daabspagtens Bekræftelse ved Konfirmationen som en Betingelse for den evige Salighed. Den indeholdt heller ingen Angreb paa Gejstligheden, og Svejstrup maatte indrømme, at han havde ikke helt almindelige Evner til at tale om kristelige Ting, selv om hans Patos og falske Gestikulationer stødte ham. Alligevel havde Svejstrup Indtryk af, at Sommer var en upaalidelig Person, der sejlede under falsk Flag, idet han ikke gjorde Folk bekendt med sine Kætterier, men han samlede mange; en Embedsmand i Vejle blev saa optaget af ham, at han samtalede med ham en hel Time.

Sommer besøgte ogsaa i Vejle Sognepræsten, Lerche

Jørgensen,¹⁸⁾ meget ydmyg i sin Optræden, beretter denne, men uden at kunne rense sig for de Beskyldninger, Pastor Helveg havde rettet mod ham. Hans Møder, mente Lerche Jørgensen, voldte Splid i Hjemmene, og han beklagede, at Grundloven gav ham Talefrihed.

Sommer var ligeledes hos Pastor Mygdal,¹⁹⁾ og ogsaa hos ham svarede han undvigende, da Talen faldt paa Pastor Helvegs Advarsler. For Resten faldt Mygdals Opfattelse af ham i meget sammen med Svejstrups, og saa man bort fra hans Tro paa sin Eneret til at forkynde Evangeliet og sit (indbildte) Martyrium, var hans Prædiken, mente han, virkelig opbyggelig. Heller ikke han stolede dog paa Sommer, som han ansaa baade for fejsk og underfundig, men hans Møder vakte dog vist Folks Hørelyst: Selv havde han faaet større Tilslutning til sine Bibellæsninger, mens andre tog ud for at høre Pastor Svendsen,^{20a)} enten til Jelling eller til Vejles »mons sacer« (hellige Bjerg), Hover, Anneks til Jelling. Foreløbig samlede Sommer en 2—300 Tilhørere, men herved var intet at gøre, saa længe han havde Nyhedens Interesse.

Efter Nytaar 1858 melder Lerche Jørgensen, at Sommer har holdt Forsamling hver Mandag og Fredag Aften (samt Jule- og Nytaarsnat), ligeledes Søndag Morgen, hvorpaa han rejser til Kolding. Om Tirsdagen er han i Horsens, maaske tager han ogsaa til Skanderborg, og han har vist holdt Møde mellem Vejle og Horsens,^{20b)} saaledes i Bredballe.²¹⁾ Hans Tilhørere er mest gamle Mænd og Koner »af laveste Stand«, navnlig fra Vinding, Skibet, Hover, Hornstrup og Engum, men ikke saa mange fra Byen som før, og der synes at være nogen Splittelse mellem dem; hans Indtægter er ogsaa dalet betydeligt, da Folk ikke mere

afser saa meget til ham som tidligere. Endnu har han ikke angrebet Præsterne, men Lerche Jørgensen stoler ikke paa ham og vil stadig holde Øje med ham; han har afslaaet at lade ham komme til at læse med sine Konfirmander, men Sommer er begyndt at holde Børneskole Lørdag Aften.²²⁾

I nogle Sogne Syd for Kolding fik Sommer en Tid ikke ringe Indflydelse.²³⁾ Allerede før Nytaar 1857 kom han til Hjarup, indkaldt af Gaardmand Niels Thomsen — formodentlig den i »Vejle Amts Aarbog« 1955, S. 11 ff., omtalte Mand — og han henvendte sig da til Pastor Find²⁴⁾ med Indbydelse til at overvære sine Møder, men blev afvist baade af ham og hans Søn, der som Kapellan bestyrede sin Faders Embede. Niels Thomsen bad da Pastor Baggesen i Harte²⁵⁾ om at komme til Stede, hvad han lovede, og paa dennes Opfordring fulgte Kapellan Find med ham til Forsamlingen. Her vakte imidlertid Baggesen almindelig Opsigt ved at tage Ordet i Tilslutning til Sommer, hvad kun kunde styrke dennes Position, og han fik snart saa stor Tilslutning, at han kunde prædike i Hjarup en Gang om Ugen, skiftevis i de fire Gaarde, der aabnede sig for ham. Baggesen, der foreløbig vedblev at samarbejde med ham, erklærede, at han der ved kun tænkte paa Guds Riges Fremme; Sommer havde overværet en af hans Bibellæsninger og en enkelt Gang talt i hans Præstegaard, opbyggeligt og grundkristeligt, saa han vidste ikke andet end godt og velsignet om ham. Hans paastaaede Separation til lagde han ingen Betydning, han vilde hellere optage alt i bedste Mening.

Sommers Vækkelsestaler gjorde stærkt Indtryk. Offentlig udlod han sig i alt Fald i Begyndelsen ikke mod de folkekirkelige Forhold, derimod nok privat,

og Følgen blev efterhaanden, at Sognet deltes i to Lejre, for og imod ham. Kirkegangen vedblev at være god, men Sommerfolkene holdt sig for sig selv og lod bl. a. deres Fører tale i Hjemmet ved Begravelse, og Find mente, de sigtede mod at danne Frimenighed.

Bevægelsen fik ogsaa Indgang i de omliggende Sogne, saaledes Harte, Skanderup og i Seest, hvor Sommer talte for en Forsamling paa 150 Tilhørere, mest Kvinder, som, skriver Pastor Schmidt,²⁶⁾ røres til Taarer over hans Ord og »ser sig selv i Himmerig, men deres Søskende i Helvede«. Advarsler nyttede ikke; en Mand af de vakte, som han bad komme til en Samtale, lod svare, at Præsten kunde komme til ham.

Det er uomtvisteligt, at Sommer i det første Halv-
aar af 1857 var blevet en religiøs Forgrundsfigur i det sydøstlige Jylland, og de kirkelige Myndigheder fulgte da ogsaa hans Færd med stor Opmærksomhed. At den Tilslutning, han fik, bragte hans Selvfølelse til at vokse yderligere, var vel kun, hvad der var at vente af en Mand med hans Natur, og han udlod sig med, at han haabede snart at faa en Medhjælper, ja henvendte sig endog (August 1857) til Ribe Biskop med Anmodning om, at Kirkerne ogsaa stillede til Raadighed for uordinerede — dvs. ham selv — eller i benægtende Fald, at Ordination ikke gjordes betinget af sproglig Videnskab og Dimissionsattester! Naturligvis fik han Afslag paa begge Dele.²⁷⁾

Sommers Ansøgning, der stemmede saa lidt overens med hans Foragt for det ydre Kirkevæsen, kan imidlertid muligt have en anden Forklaring. Den nemlig, at han begyndte at mærke, at hans Indflydelse var i Aftagende, og at han derfor — ulogisk — har ment at kunne opretholde den, om han fik Adgang til Kirkerne.

Den af ham fremkaldte Bevægelse var nemlig i anden Halvdel af 1857 kommet ind i en stærk Tilbagegang. Det gik her, som det saa ofte før er gaaet med aandelige Vækkelser af sværmerisk Karakter, at den unaturlige Højspænding, de en Tid ad kunstig Vej har været skruet op til, ikke har kunnet holde; der indtræder en Reaktion, og de mister efterhaanden deres Tag i dem, der i den første Begejstrings Rus blindt lod sig gribe af det nye, de hørte. Sommer havde haft sjældne Evner til at tale til jævne Folk og vinde mange, men han formaaede ikke trods sine stærke Ord at holde dem fast ved det virkelighedsfjerne Kirkeideal, der var hans, og derfor kom Tilbageslaget. Hans Nedrakning af Folkekirken og dens Præster, der især tog Fart, efter at Biskoppen havde afvist hans Ansøgning, blev nu ogsaa nogle for grove, mens andre følte sig stødt over hans Lære om Syndfrihed hos sine Venner, ligesom det vakte Uvilje, naar han besværede sig over, at der kom for faa Penge ind ved Møderne — hvad vel atter maa staa i Forbindelse med det dalende Tilhørertal.

Sidst i 1857 var Sommers Rolle i Sognene omkring Kolding faktisk udspillet. I Kolding By samlede han dog foreløbig en mindre Kreds om sine Søndagsmøder, deriblandt nogle trofaste fra Landet, men i December 1858 kunde Provst Gad meddele, at hans Forsamlings-sal var lukket, og at han ikke mere kom paa Besøg. I Vejle holdt han længere ud, og de faa fra Kolding, som savnede ham, søgte til ham i den Menighed, han dør havde dannet, og hvor han nu selv administrerede Nadveren paa den »rette« Maade.

Dette hang sammen med, at han i 1858 var traadt i personlig Forbindelse med Lammers under dennes Danmarksbesøg og bagefter var fulgt med ham til

Norge. Her ordinerede Lammers ham til Forstander for de frie Samfund i Danmark, som vilde leve de første Kristnes Liv, og Sommer vendte derefter tilbage og tog Bolig i København. Snart efter rejste han dog atter til Vejle, og derfra, fortæller han selv, oprettede han Menigheder, ikke blot i denne By, men ogsaa i Horsens, Kolding og Haderslev. De indrettedes med Urmenigheden som Forbillede og skulde naturligvis kun bestaa af de sande troende, der som han havde gennemskuet den officielle Kirkes Løgnagtighed, og der indsattes Ældste til at lede dem, naar Profeten ikke var til Stede. Barnedaaben forkastedes.

Hovedsædet var Vejle, og Sommer begyndte her paa Opførelsen af en Forsamlingsbygning. Den blev imidlertid aldrig fuldført, thi det viste sig, at Kredsene, der næppe var ret store — jævnfør Provst Gads Oplysning²⁸) — snart blev præget af indre Splid, og at Sommers Ord nu ikke mere havde sin gamle Magt over Sindene, saa at han formaaede at dæmpe de oprørte Bølger, og da nu ogsaa det halvfærdige Hus blæste om i en Storm, endte det med, at han rystede Støvet af sine Fødder og definitivt forlod Egnen uden senere at prøve paa igen at samle en Menighed om sig paa den (1859). Frikredsene gik derefter ogsaa hurtigt til Grunde; deres Medlemmer sluttede sig til andre Sekter eller vendte, som Sommer siger, tilbage til »Verden«, dvs. Folkekirken.

I »Stadier paa Livets Vej« fortæller Sommer i et Tilbageblik paa Aarene 1856—59, at han i den Tid holdt 1600 Forsamlinger, uddelte 80.000 gudelige Smaaskrifter, 300 Ny Testamenter og 46 Bibler samt havde 22.000 Patienter. Han optraadte nemlig ogsaa som homøopatisk Læge, men da jeg ikke har fundet noget herom eller Hentydninger dertil i de Dokumen-

ter, jeg har haft til min Raadighed, kan jeg ikke oplyse nærmere om denne Side af hans Virksomhed, men det saa dog ikke ud til, at han i denne Periode, som det skete flere Gange senere, har haft Sammenstød med Øvrigheden paa Grund af Kvaksalveri; havde det været Tilfældet, havde Præsterne sikkert omtalt det i deres Indberetninger.

Fra Vejle rejste Sommer til København, men at skildre hans Liv i Aarene, der fulgte, ligger udenfor Hensigten med denne Fremstilling. Kun saa meget skal siges, at han ogsaa i Tiden, der kom, vakte Uro i andre Dele af Landet med sine Prædikener, saaledes i Vendsyssel, hvor han optraadte som Adventist,²⁹⁾ paa Sjælland og i Hovedstaden, og at han mere end een Gang sad fængslet for sine Skriverier og sin Homøopati. Endvidere var han Udvandringsagent og foretog mange Rejser til Amerika, hvor han ligeledes virkede som religiøs Taler og som Læge, og herhjemme prøvede han at gøre sig gældende i det politiske Liv. Fire Gange stillede han sig til Valg til Folketinget paa et radikalt, af hans egne svævende Ideer præget Program, men blev hver Gang vraget. Han havde tabt sin fordums Magt over de brede Lag og gled efterhaanden mere og mere ind i Ubemærketheden. Da han 1901 i Nørre Sundby endte sit urolige Liv, var der faa eller ingen, som nu tænkte paa ham.

NOTER OG HENVISNINGER

1) Korte Biografier i Biogr. Lex. (v. Engelstoft) XXII, S. 277, og do. (ved Bricka) XVI, S. 151 f., den sidste bedst. Sommers egen Selvbiografi »Stadier paa Livets Vej« — man bemærke den kiergeaardske Titel — maa benyttes med al mulig Varsomhed; indirekte giver den dog gode Bidrag til Forstaaelse af hans Karakter og Oplysning om hans Særmeninger. 2) Om Sommer i Haderslev se Pastor Helwegs Redegørelse i »Berlingske Tid.« 1857, Nr. 35, og Sønderj. Aarbog 1833, S. 7 ff. 3) G. A. Lammers († 1878). Brød 1860 med sin Frimenighed, vedkendte sig atter

Barnedaaben og indtraadte paany i Statskirken, dog uden igen at blive Præst. Levede siden stille i Skien. Kirkelex. f. Norden III, S. 12. 4) H. F. Helveg (1856—64). Tidl. Forst. f. Rødding Høj-skole. Frugtbar Forfatter. 5) Til de følg. Sider, se »Stadier paa Livets Vej«, S. 24 ff. 6) Kirkehist. Saml. 6. R. IV. Bd., S. 489, 7) do. S. 494. 8) I. M. B. Gad (1849—73). 9) Den augsburgske Bekendelse XIV. 10) Ribe Bispearkiv: Indk. Breve fra Vejle Amts søndre Provsti (18. Marts 1857). 11) P. Eliassen: Kolding Bys Historie, S. 463 f. 12) Nic. P. Toxwerdt, Herredsfoged for Anst m. fl. Herreder 1849—57. 13) »Dannevirke« den 23. Januar 1857. 14) »Øresund« den 21. Januar. 15) Justitsministeriet, 1. Kontor J, Nr. 342/1857 (Rigsarkivet). 16) H. C. Glahn, Herredsfoged for Nørvang-Tørild Herreder 1851—76. 17) H. K. J. N. Sveistrup (1840—61). 18) Jac. Lerche Jørgensen (1834—63). 19) Jes Mygdal (1851—59). 20a) H. J. M. Svendsen, Præst og Seminarieforst. i Jelling (1856—72). 20b) Herom kan ikke oplyses yderligere. 21) Sommer fortæller selv, at i den første Tid gik han paa sine Ben fra det ene Sted til det andet, men saa forærede man ham i Vejle en Vogn, for at han lettere kunde besøge sine Kredse. 22) Ribe Bispearkiv: Indk. Breve fra Vejle Amts vestre Provsti (31., 17., 19. Marts 1857, 15. Jan. 1858). 23) Ribe Bispearkiv: Indk. Breve fra Ribe Amts østre Provsti. 1857. 24) H. C. V. Find (1837—72). Født 1784. 25) R. J. Baggesen (1855—63). 26) Joh. Sigismund Schmidt (1850—62). 27) Ribe Bispearkiv: Kopibog 10. Sept. 1857. 28) Det er vel i det hele taget tvivlsomt, om man kan tale om en særskilt Menighed i Kolding. 29) Kirkeh. Saml. 6. R. IV. Bd., S. 495.

De benyttede Arkivalier findes, hvor ikke andet er omtalt, i Landsarkivet for Nørrejylland (Viborg).

DET FØRSTE LANDSBY-MUSEUM OG DETS SKABER

Af Forstander *Karl Fausing.*

At skrive om Glud Museum uden samtidig at fortælle om Søren Knudsen lader sig ikke gøre. De to Parter hører saa afgjort sammen, at det er berettiget at sige: Uden Søren Knudsen intet Museum i Glud, og var Museet ikke bleven til, var Søren Knudsen aldrig bleven den, han var. Han, og han alene, bærer Prisen for Museets Start, og han vil i Fremtiden staa som den centrale Skikkelse i Museets Historie, selv om han igennem Aarene dog har faaet nogen Hjælp her og der fra og har været støttet i sit Arbejde af nogle Mennesker nu og da.

Søren Knudsen blev født 1878 i »en ussel Hytte i Glud Nørre-mark«, som han selv siger et Sted. Hans Far var Tømrermester og havde 9 Børn, hvoraf dog en Pige døde som lille, og en af Brødrene omkom 17 Aar gammel ved et Ulykkestilfælde.

Hans Far fjernede det gamle Hus og opførte et nyt, som ligger der endnu, halvt gemt i en lille idyllisk Skov tæt ved Horsens Fjord. En Fætter til Søren Knudsen, Magister Lund Hansen, København, har nu i mange Aar haft Huset til Sommerbolig.

Skønt Søren Knudsen i sin Ungdom kom langt omkring, var han dog inderst inde bundet til Hjemstav-

nen, hvorfor han ogsaa blev den Samler af værdifulde Minder, især fra Bjerre Herred, som han blev. Han har prøvet paa i bunden Form at udtrykke sit Syn paa og Kærlighed til sin Fødeegn paa følgende Maade:

Jeg ser over Fjorden den fagre,
 som jeg i min Barndom den saa,
 omkranset af Skove og Agre
 med Voverne blanke og blaa.
 — Langs med de gulbrune Veje,
 bag brede, buskede Hegn
 tungt Aksene Ho'derne neje.
 — Hvor er vel en skønnere Egn?

Naturligvis gik Søren Knudsen i Skole, Glud Skole, ligesom andre Børn i Kommunen, og han kom ogsaa ud at tjene som Hjorddreng, saadan som det dengang var almindeligt for Børn fra Smaakaarshjem paa Landet. Og da Tiden var inde, kom den Dag, da han kunde godtages til Udskrivning af Skolen.

Her ved den Tid var det, hans Broder døde. Han var i Tømrerlære, og nu var det Faderens Vilje, at Søren skulde gaa ind som Lærling i Stedet for. Men det kunde han ikke gaa ind paa. Paa ingen Maade! Han droges mod Søen; han vilde sejle. »Hverken Advarsler eller Trusler frugtede, jeg vilde nemlig ogsaa gerne dø,« skrev han senere.

Maaske var det det nære Naboskab til Fjord og Strand, der styrkede den Udlængsel, som utvivlsomt sad ham i Kroppen. De stolte Sejlere kunde nok virke dragende paa en fantasifuld Dreng, der drømte om fjerne Egne, spændende Oplevelser og store Bedrifter, og i Foraaret 1894 drog han til Søs.

Men det blev kun til Farter til Nordens Lande og til Englandskanalens Havne. Uden for Europas Grænser

naaede han aldrig, selv om han sikkert nok har drømt derom. Og han naaede kun at blive Letmatros. Skønt han fik Ros for sit Sømandsskab af rette Vedkommende paa Skibene, følte han sig ikke rigtig hjemme paa Søen; han havde en Fornemmelse af, at han ikke rigtig duede der.

Saa gik han i Land og tog til sin Hjemegn, og da han skulde vælge et Haandværk, faldt det ham naturligt at søge i Malerlære. Allerede som Dreng sværmede han nemlig for Farver og viste Tegn paa Sans for at bruge Tegnerrekvisitter. Han kunde knap se over Bordet derhjemme, før han var rigtig i sit Es, naar han fik fat i en Lap Papir og et Stykke blaaf og rødt Kridt; saa tegnede han.

Søren Knudsen lærte Malerhaandværket i Raarup. Da han blev Svend, drog han efter Tidens Skik blandt Haandværkere til Udlandet. Men denne Gang over Land. Han besøgte Frankrig, Tyskland og Svejts. Han besøgte mange store Byer, besteg høje Bjerger, og da han altid havde Øjnene med sig og var i Besiddelse af et følsomt Sind, sugede han mangehaande Indtryk til sig, lagde dem paa Lager i Sindet og Hukommelsen til senere Brug, og det skulde vise sig, at alt dette blev ham til stor Nytte. Han bragte ogsaa mange sjældne Ting med sig hjem, og de kom til at indtage smukke Pladser i hans omfattende Samlinger.

I 1906 byggede Søren Knudsen »Hildesheim«, Stridens Hjem, i Glud. Det blev senere bygget om og udvidet til et stateligt og rummeligt Hus, som langtfra er almindeligt af Udseende og Karakter. Navnet har han sikkert hentet i Nedersaksen i Tyskland, hvor Byen Hildesheim ligger, en middelalderlig By, der engang var Provinsen Hannovers Hovedstad, og hvor der ogsaa var Bispesæde. Byen er af stor kunstnerisk

Huset "Hildesheim" i Glud; opbyggt: 1906, til- og ombyggt: 1920-26.

Værdi, og det er sikkert disse Egenskaber, der har inspireret Søren Knudsen til at give det ny Hus dets Navn.

Der er ved selve »Hildesheim« i Glud mange Enkelt-heder, der vidner om Bygmesterens gode Smag for Arkitektur og om hans vaagne Sans for den Betydning, det har med de rigtige Udsmykninger paa de rette Steder. Omkring Huset blev anlagt Have, og paa en lille, kunstig Høj foran Huset rejste han en Flagstang i Form af en Skibsmast, vel nok som en Mindelse om Tiden til Søs. Han kom da for Resten ud at sejle en Gang mere, end der foran er nævnt, idet han aftjente sin Værnepligt som Marinesoldat, efter at han havde forlagt sin Arbejdsplads til Landjorden.

— Allerede fra Dreng interesserede Søren Knudsen

sig for Fortiden, dens Mennesker, deres Levevis, Arbejdsmaade, og alt hvad dertil hører. Kort sagt: Han havde en tidlig vaagen historisk Sans. Noget tyder paa, at disse Interesser havde han fra sin Far. Ellers har han kun kunnet skaffe sig Viden om Fortiden i Skolen, og hvad han ellers kunde lytte sig til, naar andre fortalte.

Og saa var der hans egne Iagttagelser. Det var ikke den mindst vigtige Forudsætning for, at han blev den energiske og kyndige Samler, han var. Intet Fund af gamle Ting var ham ligegyldigt. Alt tog han op til Undersøgelse og Overvejelse. Og han gjorde det med Kærlighed og Forstaaelse, og næsten ethvert Fund kunde sætte hans Fantasi i Bevægelse.

Da han var 15 Aar, havde han allerede en ikke ubetydelig Samling af vidt forskellige Ting, dog mest Stenredskaber, og den øgedes hurtigt. Og han havde en Del geologiske, arkæologiske og andre Sjøldenheder. Var han først kommen i Besiddelse af en Raritet, skilte han sig nødig af med den igen, og det er helt rørende at vide, hvor ondt det kunde gøre ham, dersom han ved et eller andet Uheld skulde miste en Genstand. Han bogstavelig talt græd i lang Tid bagefter.

Hvornaar Søren Knudsen fik Tanken om at oprette et Museum i sin Hjemby, kan vel ikke afgøres. Men det har ganske sikkert været meget tidligt i hans Ungdom. Han havde ualmindelig store Evner som Tegner. Dog ikke saa meget som Portrættegner, enten det saa gjaldt Mennesker eller Dyr. Men Bygninger, især gamle Gaarde og Huse. Der var han noget nær enestaaende. Af hans mange efterladte Tegninger kan det ses, at han meget tidlig havde et godt Tag paa den Slags. Han maa ogsaa meget tidlig have bestemt sig til at

flytte det første Hus hen til en Plads, hvor det kunde anvendes til Samlingssted for gamle Sager, og før det kunde gøres, mente han det rigtigt ikke blot at nummerere hver enkelt Del i Bygningen, men ogsaa at tegne den op før Nedbrydningen.

Der stod til en Gaard ved Glud Kirke et gammelt Stuehus, som maaske snart skulde nedbrydes. Huset var opført 1662. Det rummede saa mange gamle virkelige Sjøldenheder i gammel Arkitektur og i Indretning, at med det vilde et Stykke uerstattelig Fortid forsvinde, dersom der ikke blev andre Raad. Det havde Søren Knudsen Kik paa. Det maatte reddes fra Forgængelighed, om det var muligt.

Allerede i 1902 gik han i Gang med at tegne det hele op. Ikke blot Grundplanen, men mange Billeder ogsaa af Helheden udvendig, og Stuer og andre Rum indvendig med Møbler og Husgeraad med deres Placering. Dertil kom Tegninger af Spær, Bjælker, Stolper, Bindingsværk med nøjagtige Gengivelser af Udskæringer, Profiler og andet særpræget, hvor saadant fandtes paa det gamle Træværk.

Opmaalinger og Aftegninger tog lang Tid; men mens det stod paa, og Søren Knudsen trængte længere og længere ind i Husets Enkeltheder og fornåm mere intens dets Hygge og Ejendommelighed, modnedes Tanken om at redde af dette, hvad reddes kunde. Han tænkte ogsaa paa, at netop dette Hus burde genrejses ved Siden af »Hildesheim«. Det vilde kunne danne en værdig Ramme om den temmelig store Samling, han efterhaanden havde oparbejdet. Huset skulde til sin Tid staa som et troværdigt Billede paa en Bondegaard i fordums Dage. — Men hvordan skulde det kunne realiseres?

Naar Søren Knudsen talte til andre om Sagen, fik

han medlidende Smil og Hovedrysten til Svar, selv om der dog ogsaa var enkelte, der gav Bifald tilkende. Saadan gik saa Aarene det ene efter det andet. Men i 1911 skiftede Gaarden Ejer, og den ny Mand vilde straks rive Stuehuset ned og bygge nyt, og hvad mere var: Han stillede sig velvillig med Hensyn til at sælge det gamle Hus og et Stykke Jord ved Siden af »Hildesheim« til at genopføre det paa.

Søren Knudsen var imidlertid klar over, at han ikke kunde klare Problemet og gennemføre Sagen alene, selv om han nok mente, han kunde gøre en stor Del af Arbejdet selv. Derfor satte han sig i Bevægelse for at faa Støtte til Ideens Realisering. Han siger selv, hvordan Starten var: »Et stort Møde blev indvarslet i Glud Forsamlingshus; der valgtes 12 Personer til at arbejde for Sagen: 8 Gaardejere, en Lærer, en Præst, en Læge og en Haandværker (Søren Knudsen selv). Der blev holdt Udvalgsmøder, talt om Sagen, tegnet Aktier for o. 800 Kr. + et Tilsagn fra Godsejer Schou, Palsgaard, om nogle Hundrede Kroner, desuden kunde der med Føje ventes Tilskud fra Kommune, Amt og Stat o. fl. St.«

Det saa for saa vidt godt nok ud. Men saa glat, som det tegnede til, gik det nu heller ikke. Udvalget mente, Foretagendet var for risikabelt. Skepsis stak Hovedet frem flere Steder og bredte sig. Det hele var maaske gaaet i sig selv igen, om ikke Søren Knudsen personlig havde taget Sagen i sin egen Haand. Han fik Løfte om nogen Støtte fra Egnens Folk, og med nogle konstant indkomne Bidrag, bl. a. fra Lehns greve Mogens Frijs, Boller, Glud Sogneraad, Vejle Amtsråd, der hver bidrog med 50 Kr., og med 100 Kr. fra »Foreningen til gamle Bygningers Bevaring« gik Søren Knudsen i Gang med det noget dristige Foretagende. Og

»Jeg maa tilstaa, det var som en Gudstjeneste for mig, under Vejledning og Tilsyn af Nationalmuseets Assistent, Hr. Magister C. A. Jensen, at nedbryde det ærværdige Hus,« siger han.

Ja, saa blev Huset taget ned. Ikke brækket ned, som man siger. Stump for Stump blev det skilt ad i alle Enkeltheder, og hver Del for sig givet sit Nummer, at det hele efter endt Flytning kunde sammenføjes igen. Hver Del skulde sidde paa sin Plads, omtrent som Urmageren maa passe at anbringe hvert Hjul og hver Skrue paa den Plads, som nu engang hører hver Del til. Sker det ikke, bliver der aldrig et Ur af det igen, og skete det ikke med Huset, blev det heller ikke helt det gamle Hus, som Søren Knudsen fuldtud forstod, det skulde være. — Se her, hvad han siger om den Ting:

»Et saadant Arbejde maa udføres med stor Omhu og under stadig Iagttagen af de forskellige Tings Alder og Form til at fastslaa, hvad der er oprindeligt, og hvad senere er tilføjet. Nationalmuseet, som jeg allerede i 1904 gjorde bekendt med det gamle Hus, fortjener Tak for den Vejledning, det gennem Hr. Magister Jensen ydede mig, mest af alt fordi jeg af ham lærte ikke at lade Fantasiens løbe løbsk, og ikke restaurere noget, før jeg vidste, hvordan det har været forhen.«

»Ved sligt Arbejde maa man have Øje paa hver Finger, tage alt i Betragtning, søge at forstaa alt, bedømme alt, samtidig med, at man selv lærer, hvad Skik og Brug har været i gammel Tid. — Det er ikke let, og ofte maa man forkaste en allerede antagen Mening. — Dog, efterhaanden kommer Kendskabet til Tingene. — En Bjælke, som ligger i et Skillerum, men som har mange Lag Hvidtning (man brugte »Hvidler«

til Hvidtning i Stedet for Kalk i gammel Tid) paa Undersiden, kan man deraf slutte, at den forhen har været fritliggende (Maling var dyr, og man brugte da at hvidte Loffer og Bjælker) og Skillerummet altsaa opført senere; er det muret af »raa« (soltørrede) Lersten, er det formodentlig yngre end de vendrede Skillerum. — Findes der een Bjælke af Fyr, medens de andre er af Eg, er den maaske senere indstukken, hvilket som Regel kan ses. Grunden kan være, at den oprindelige har været vansiret af Stav- og Taphuller fra et vendret Skillerum, og der foreligger altsaa en Ændring i Indretningen osv.«

Det blev en travl Sommer for Søren Knudsen. Men det var fornøjeligt for ham, og Arbejdet gav Resultat. Huset blev genrejst, og Kendere roste den Bedrift. Forstaaende Haandværkere lykkedes det at finde til Hjælp til dette ejendommelige Arbejde, og i November 1911 kunde Straataget lægges paa. Vinteren gik med det indvendige og faa det anbragt paa de rigtige Pladser, og da Foraaret kom 1912, kunde Museet aabnes for Besøgende den 5. Maj.

Dermed var det første egentlige Landsbymuseum oprettet, og det skulde blive udvidet med adskilligt flere Bygninger i Tidens Løb. Det gamle Stuehus rummede saa at sige alt, hvad der hørte til, baade indentil i Stuerne og i de øvrige Rum. Hver eneste Ting omfattede Søren Knudsen med en næsten enestaende Forstaaelse og Kærlighed. Hans Indlevelsessevne i Tingenes Væsen, eller hans Forstaaelse af den Tale, de kunde føre, var dybtgaaende. Det fornemmer man, naar man ser hans Omtale af den store, gamle, smukke Alkove i Stuen:

»Kunde den tale, havde den meget at fortælle om Fred og Frygt, om Elskovsleg og Smertensskrig i

Barnsnød og Sygdom, om svulmende Kraft og Dødens sidste Kuldegys, om Liv, der blev til, og Liv, der sluktes. — Først Ægteseng, siden Tjenestepigeseng, saa paa Loftsrum i nogle Aar, saa atter sat paa Plads. — Det er skiftende Forhold.«

Aar efter Aar tumlede Søren Knudsen med Museet. Et Utal af Ting fik han samlet sammen. Han mødte Forstaaelse hos og fik Ros derfor af nogen. Andre lod Haan og Gene slaa sammen om ham.

Men hans kære Museum voksede og blev til en hel lille Fortidslandsby, bestaaende af forskellige Bygninger. Med Rasmus Thomsens Stuehus som Midtpunkt bestaar den gamle Landsby i Dag af den gamle Lade fra Barritskovby, Smedien fra As, Fiskerhuset, kaldet Misserhuset fra Strandhuse, Aftægtshuset fra Østrup, Spændehuset, som har staaet i Glud, Præstehuset, det er en Præsteenkeholig fra Barrit, Hjarnøhuset, Sme-

dien fra Jensgaard, og saa er der Valhalla, et gammelt Hus fra Jensgaard, som blev brugt til Kærnehus, da Gaarden havde eget Mejeri. Til alt dette kommer Bybrønden med Vippen fra Sejth, og endelig den smukke Runddysse, som er ført dertil fra Dysbjerg. Som man ser, en Samling af forskelligartede Huse, som hver for sig med deres Indhold af Møbler, Husgeraad og Redskaber taler deres stærke og klare Sprog om Fortiden, og som tilsammen danner en Landsby, hvis Lige der skal søges vidt og bredt efter.

Engang blev der dannet en Museumsforening til Støtte for Museet, som imidlertid levede under skiftende Kaar. En Overgang tilhørte Museet denne Forening; men det gik ikke i enhver Henseende, som det burde. Derfor kom den Dag da ogsaa, da Søren Knudsen fik Skøde og Eneret paa det hele. Han udpegede tre Mænd som Tillidsmænd og Raadgivere. Fabrikant Sigurd Stenhøj stod som deres Formand.

Søren Knudsen døde efter nogen Tids Svaghed i November 1955 i en Alder af 77 Aar. Han naaede at blive indlagt paa Hornsyld Sygehus, hvor han udaandede faa Timer efter Indlæggelsen. — Pastor Fenger i Glud talte ved Baaren i Glud Kirke og foretog Jordpaakastelsen, inden den førtes til Krematoriet i Horsens.

Efter Søren Knudsens Død traadte det af ham nedsatte Tremandsudvalg i Virksomhed for, som det var dem paalagt, at søge en Ordning tilvejebragt, hvorefter Museet kunde føres videre. Der blev ryddet op, Tingene sorteret, det overflødige taget fra og senere solgt ved en Auktion, der strakte sig over to Dage og indbragte et betydeligt Beløb, som kom Museet tilgode.

Til Bestyrer af Museet antoges Biografejer Jensen, Hovedgaard, der samtidig overtog »Hildesheim« som

Ejendom, og det viste sig hurtigt, at han og hans Hustru er de rette Folk paa den rette Plads. Alt er blevet ordnet ude som inde. Der er foretaget en gennemgribende Restaurering og Imprægnering af Bygninger og Genstande, saa det nu er saa godt sikret som muligt mod Forgængelighed. Alt dette er sket i Samraad med Nationalmuseet i København og Landbrugsmuseet i Lyngby.

Til Støtte for Museet er der dannet en ny Museumsforening med mange Medlemmer rundt omkring fra Bjerre og Hatting Herreder, og med økonomisk Støtte fra forskellige Institutioner i og uden for Omraadet, og det har vist sig, at siden Museets Genaabning Pinselørdag 1956 har Besøget været endog meget stort, og Udtalelserne, som fra de besøgendes Side kommer om Museet, falder alle ud til Gunst for dette.

Det er ikke alene det store Medlemstal i Museumsforeningen, det drejer sig om flere Hundrede, der lover godt for Fremtiden; men den Omstændighed, at Museet stadig udvides, taler sit tydelige Sprog. Siden Nyordningen har Venner af Museet skænket Genstande i Hundredevis dertil, og alt tyder paa, at denne Velvilje vil vare i den kommende Tid.

»HORNSYLD« OG »KLAKRING«
ET FORTOLKNINGSFORSØG AF TO STEDNAVNE
I VEJLE AMT

Af *Frands Holm*,
fhv. førstelærer ved Klakring skole.

I. Hornsyld, en stednavnsgåde.

I Bjerge herred ligger landsbyen Hornsyld, et stednavn, som lektor Aage Houken i sin store »Håndbog i danske stednavne« kalder »det gådefulde Hornsyld«. Det er farligt for en fuser i faget som jeg at vove sig i kast med et sådant stednavn. De ældste optegnelser af navnet er: 1401 *hornsult*, 1542 *heden-skyld*, 1554 *hofsöld*, men fra 1567 glider navnet ind i en skure af skiftevisse endelser: *syltd*, *sylld* og *sild*, helt ned til vor tid, da Henrik Ussing i 1916 skriver *hu'nsöld* 362 år efter, at navnet var skreven med endelsen *öld*. Det har åbenbart knebet hårdt for de skrivekyndige at opfatte den rigtige lyd i endelsen *sylld*, usikkerheden ligger i den utydelige udtale af ö, y og i. Nu har jeg i omtrent 40 år hørt denne udtale, men jeg kan forsikre, det ofte har været svært for mig at opfatte udtalen af disse bogstaver klart og tydeligt, de glider over i hinanden eftersom munden lukkes op til. At det skal være en rigtig y-lyd, er folk på det rene med, de er jo vant til at se den skrevet med y og selv skriver den således.

Som de fleste af vore stednavne er Hornsyld opbygget af to stavelser *horn* og *syld*. Lad os først se på horn, og så må vi sammenligne. Vi har flere stednavne med *horn*, enten enkeltstavet såsom *Horne* ved Hirtshals, *Horne* ved Varde, eller i sammensætninger (to-stavelseset) *Hornum*, tæt op til Hornsyld, *Hornum* i Hvirring sogn, Nim herred, også skrevet *Honum* (efter udtalen), desuden *Hornborg* i Nim herred, *Hornbæk* ved Randers og endelig *Hornsyld*, som vi her har med at gøre.

Lægger vi nu mærke til disse steders beliggenhed i landskabet, viser det sig, at de næsten alle har fået dette horn-navn, fordi de ligger på et stykke land, der ligner et horn, afgrænset fra det øvrige land ved to sammenløbende bække eller åer. Dette forhold kan jo umuligt være en tilfældighed. Men slår vi nu op i Vejle amts stednavnebog for at få oplysning om dette horn-navn, så lades vi i stikken. Der lægges ingen vægt på det vigtige horn-forled, som vi skulle vente; vi får her at vide, at Hornsyld ligger på en bakketop, og det ser ud til, at betydningen er: »husgrunden på bakketoppen«. Det var i sandhed en mærkelig oplysning, idet hvermand jo tydelig kan se, at byen ligger i en lavning ved foden af et jævnt bakkestrøg, altså aldeles ikke på nogen top. At syld her skulle betyde husgrund er lige så mærkeligt. Ethvert hus er bygget på en grund, men det ser ikke ud til, at endelsen *-syld* her har det mindste med undergrund at gøre.

Men i stedet for at gruble videre over det mærkværdige syld tyede jeg til generalstabskortet over egnen i målestokken 1 : 100.000. Længe havde jeg gået og brudt min hjerne over, at de to hornbyer ligger så nær op til hinanden, der måtte da være en rimelig grund til dette forhold. — Ja, så minsandten, her fik

jeg syn for sagn. Det klare og tydelige kort viste, at de to byer ligger på et »horn«, et og det samme horn, afgrænset mod det omgivende land ved to vandløb, der løber sammen ved Urlev og ved Åhusene falder ud i Vejle Fjord.

Ja, så sandelig, de to byer Hornum og Hornsyld må have haft noget med hinanden at gøre. Vore fædre har nok vidst, hvad de gjorde, da de to byer fik det samme navn til forled. Ifølge stednavnebogen er Hornum, nabobyen til Hornsyld, det ældre bosted, oprindeligt *hornhem*, boet eller hjemmet på hornet. De to stavelser er uden synligt bindeled i ejefald, det udtales *hwonum* (uden stød). *Hornsyld* er derimod en sekundær (nyere) bosættelse; navnet udtales *hu'n-syld* (med stød), og begge stavelser forbindes med den nyere ejeform på s. Det er morsomt nok, det ser ud til, det er dette ejeforms-s, der er skyld i hele postyret om det meningsløse syld, navnet burde jo rigtigst stavelsedeles — ikke *horn-syld*, men *horns-yld*.

Hvad vil *yld* og *ild* sige? Stednavnegranskerne har flere forklaringer på denne endelse, der optræder i flere af vore stednavne. *Ild* eller *yld* kan være afledt af *hillæ*, en høj, *vedel*, et vadested, eller *væld*, kildevæld. Jeg tror, vi gør klogest i at holde os til vældet, her i dette tilfælde. Der udspringer ganske vist ikke noget væld ved selve byen, der jo ligger i en lavning og ikke på nogen bakketop, men ikke så langt derfra, omtrent en kilometers vej oppe på højderne ved det gamle bosted *Skerrild* (nu Skerrildgård) har vi det fineste og rigeste væld af verden. Jeg stod engang i forårstiden og undrede mig over de vandstrømme, der vældede ned fra denne kilde, ned gennem Hornsyld by, og jeg måtte sige mig selv: for de folk, der først slog sig ned her, var det den naturligeste ting, der tæn-

kes kan, at give deres by navn efter dette væld, der, når det skal være, hører med til »hornets« område.

Altså Hornsyld, det gådefulde stednavn, er efter min mening ganske ligetil, som alle danske stednavne ville være det, hvis vi var helt inde i det gamle danske sprog. Vore stednavne er ukunstlede, enkle og naturlige; horns-ild er hornsvæld, i nutidssproget *vældet på hornet*. Endelsen *væld* er i tidens løb på grund af dette ejeforms-s bleven afslidt og omtydet til det meningsløse *syld*. Vi kan her tænke på den ord-gåde, vi morede os med i skolen: »Hvordan er de sorte-s-negle?« Svar: »De er hvide.«

Jeg ved ikke, om min tolkning af det gådefulde Hornsyld-navn kan holde og stå til troende for de mere kyndige. Jeg er i hvert fald falden noget til ro, efter at jeg i mange år, ligesom lektor Houken, har brudt mit hoved med at tyde den hornsyldske gåde.

II. Af stednavnet Klakrings saga.

Jævne folk, uboglærde, har ofte svært ved at finde ud af, hvad navnet på deres landsby har at sige dem; hvor har deres by fået sit navn fra? Og der er fremkommet mange morsomme forklaringer i den retning. Klakring er et af disse navne. Det hedder sig, byen har fået sit navn efter den jyske næsekonge Harald Klak omkr. år 826. Kong Harald, hed det sig, blev engang under et krigstog hårdt trængt af sine modstandere, men han klarede sig ved med sine krigsfolk at slå en ring om fjenden. På grund af denne krigsring skulle byen altså have fået navnet Klakring, *Klak* efter kongen og *ring* efter hans krigslist, det er som fod i hose. Der er imidlertid den hage ved forklaringen, at byen må være grundlagt længe før

Harald Klaks tid, så han ikke så godt har kunnet afgive navn til byen, snarere er det ham, der har fået navn efter den. Historien hviler vistnok også på et temmelig løst grundlag, idet den sikkert hidrører fra den Klakring-degn P. Petersen (1837—77). Han var et lyst hoved og en munter herre, der nok kunne have fortalt historien for sine skolebørn. Jeg har den fra hans datter, der til sin død var boende i Klakring.

Hvad er en *klak*? Ifl. den danske ordbog: Klak er en klump = *klat* og *kladde*, måske er ordet et gammelt lån fra tysk (sml. *klecks*), men det ser ikke ud til, vi finder nogen hjælp her. Vi går videre til de andre nordiske sprog. Stednavne-ordbogen for Vejle amt oplyser, at *klakk* er lig med sv. dial. *klakk*, højeste top på et bjerg. Lektor Houken skriver: *klack*, sv. en skohæl, i sv. dial. om en klump, *fjældspids*, no. *klakk*, blot klippe, færø. *klakkur*, en bjergtop (deraf Klaksvig).

Stednavne-udvalget oplyser videre, at i Danmark forekommer navnet i Børreklak på Ourø i Holbæk fjord, og der findes et Klaksmølle på Lolland, men de to navne giver os ingen virkelig oplysning om navnet. Endelig har vi i Jylland Korning *klak* i Korning sogn ved Horsens. Klakring og Korning klak er de eneste steder, navnet findes i Jylland (Sønderjylland måske undtaget).

Det er sparsomme oplysninger. Men er det nu ikke rigtigst at se efter på åstedet. Finder vi deromkring noget, der minder om *klak*'er som bjergtoppe, *toppede høje*? Jeg tror det, bare vi ser godt efter.

Men først må vi se på endelsen *ring*. Herom oplyser stednavneudvalget, at den ældste optegnelse af navnet er *clackrund* (Århusbogen 1420), men i 1453 er *rund* allerede omdannet til *ring*. Dernæst følger i alt 27

optegnelser med den gamle endelse *rundt*, *rundh* med flere, indtil 1688, deriblandt et enkelt *klagrundt* (altså med *g* efter udtalen) 1550, men efter 1688 er *rund* forsvunden, og der fortsættes nu med skrivemåden *Klakring*, lige ned til vore dage.

Det er klart, at *rund* = *rende*, *vandrende*, *bæk*, er det gamle navn for et vandløb. Og når vi følger bækken, vil vi også snart opdage de klak'er, der har givet byen navn, for der er to. Klakring bæk udspringer i selve byens nordlige del, i nærheden af mejeriet og løber gennem det flade land mod øst. På det mellemste løb har den fundet vej gennem en snæver kløft, indtil den fortsætter forbi Helbjerg mølle ud i Sandbjerg vig. På nordsiden af denne kløft har vi de to toppede høje, hvis form svarer ganske til forklaringen af de nordiske klakker. Men for at få det rette indtryk af stedet er det næsten nødvendigt selv at tage det i øjesyn. De to høje er i den senere tid bleven forstyrrede ved bygningen af den ny centralskole.

Her finder vi, efter min mening, den rette tolkning af stednavnet *Klakrund*. De folk, der første gang slog sig ned her, har fæstet deres øjne ved bækken, den bæk, der for dem var af allerstørste vigtighed til livets ophold, drikkevandet. Ved de to klak'er, de toppede høje, blev den et særkende for *deres* bæk, i modsæt til naboernes. Klumbæk, Knoldebæk, eller hvad vi nu vil kalde den på vort mål.

Stednavne-udvalgets forklaring, at navnet skulle gælde en bæk, der gennem en sig (en lille dal) løber forbi kirken, kan næppe have sin rigtighed. Kirken ligger ene på marken omtrent en kilometers vej fra byen og må være bygget længe efter landsbyen *Klakers* grundlægning. Desuden findes der flere mindre bække eller grøfter, der her løber ud i Vejle Fjord.

Men hvorledes har det sig med den senere omtlydede endelse ring, i stedet for rund? Det kan der ikke gives sikre vidnesbyrd om, men vi kan dog danne os en forestilling om, hvorledes det er gået til.

Mangfoldige stednavne er i tidens løb bleven omdannede ved fejlskrivning og mistydet udtale. Men det ser ud til, at omtydningen af endelsen rund til det meningsløse ring er foretaget i en vis hensigt. Når et stednavn eller en endelse bliver forældet, går af brug, så søger de skrivekyndige at gøre den mere forståelig, at forbedre den, så at sige. At den jævne mand lige så lidt forstår forbedringen har ikke noget at sige. Han udtaler navnet, som han er vant til. Den ny endelse i navnet Klakring blev endelig indført for omtrent 300 år siden, og i den tid vedblev den jævne mand at bruge den gamle, lige til vore dage.

Men hvordan er de skrivekyndige faldet på endelsen ring? Det er gået såre naturligt til. I omegnen af Horsens finder vi jo et mylder af stednavne på ing og ring, så der var nok at tage af. Hatting, Lösning, Ussing, Korning og Tørring, Hvirring, Merring og Fejring. Med alle disse ing- og ring-navne faldt Klakring godt i tråd, væk med det gamle, uforståelige Klakrund, vi skriver Klakring, som alle forstår.

Vi har ikke nødig at lede længe efter lignende tilfælde af stednavne-»forbedringer«, og vi har heller ikke nødig at gå ret mange skridt fra vort ståsted og åsted for at finde dem, og vi har for det tredje heller ikke nødig at søge tilbage til de gamle tider; det, der her skal fremdrages, har fundet sted i den allernyeste tid.

III. E Hov («Håbet»).

Et »naturnavns« skæbne.

I As sogn, Bjerger herred, findes lige op til herregården Palsgård et lille lavvandet indhav, der i folkemunde kaldes *e how* (oldn. *hóp*), et nor (sml. Korsør og Skelskør Nor). Om dette nor hedder det i Vejle amts stednavne 8, s. 24: »håbet«, en eng (*e hób* 1907); og den lille bugt ud mod Hjarnø Sund i Glud sogn hedder Glud håb, jy. Hob, et vandhul, rest af et fordums åløb, oldn. *hóp*, en »lille vig«. I dette stykke findes der omtrent en halv snes unøjagtigheder for ikke at sige mistydninger eller fejltagelser. Hvorfor? Fordi det er indlysende, at disse oplysninger ikke hviler på selvsyn og egne iagttagelser. Udtalen af *e how'* er ikke rigtig, ordet udtales der på egnen *e how'*, ikke med stød på *o*, men på *w* som de tilsvarende jyske ord *trow'* (*tro*), *brow'* (*bro*) o. fl. *E how'* er hverken en vig eller en bugt, men som sagt et nor, et lille lavvandet indhav, der er forbundet med havet ved et smalt indløb. Den lille bugt i Glud sogn ud mod havet er aldeles ikke noget vandhul, heller ikke en rest af et fordums vandløb, men en virkelig fjord af samme form som andre af Jyllands fjorde, hvordan i alverden kan den kaldes et vandhul? Denne lille fjord, der er udløb for en stadigt rindende bæk eller å, har alle dage heddet Glud *how'*.

Hvis nogen af det ærede stednavne-udvalgs folk engang skulle lægge vejen om ad denne egn, da ville de ved nærmere eftersyn give mig ret i ovennævnte påstande.

Men så skete der det mærkelige, dette oldjyske ord *how'* blev lavet om til det meningsløse rigsdanske »håbet«, et ord der til trods for Feilbergs Hob er så

godt som ukendt i jysk; men hvorledes dette er gået for sig, er en mystisk historie og temmelig vanskelig at gøre rede for, kun formodninger kan fremsættes.

Det er nok geodæterne, der er de egentlige ophavs-mænd til det kunstige, moderne »naturnavn« *håbet*, hvem skulle det vel ellers være?

Lad os tænke os, at korttegnerne kommer her til stedet, nogen af dem er måske københavnere, det er tænkeligt, de aldrig har hørt et ordentligt jysk ord. De finder e how' mærkeligt, ja uforståeligt og tænker som så: »Æ how', hvad er det for noget?« Så går der med eet et lys op for dem: Aha! det må vel være *håb* på dansk, og snart finder vi *håbet* lyslevende på kortet.

Jeg har desuden hørt en historie herom, men jeg giver den ikke ud for stort andet end en »historie«.

Det lille nor ved Palsgård havde i mange år været under tørlægning, og på den tid, da geodæterne kom til egnen, havde de hørt noget om, at nu var der godt *håb* om at få noret udtørret, dette rygte hjalp uden tvivl det ny navn på benene.

Hvorledes det ellers er gået til, at de to how'er, det ene i As sogn og den lille fjord i Glud sogn har fået samme navn, ja, sandsynligvis er As how, noret, det oprindeligste navn, da det er et virkeligt nor (*hóp*), og folkene i nabosognet Glud har da lånt navnet og overført det på deres fjord uden at skænke forskellen på nor og fjord nogen videre tanke.

Det er tænkeligt, at det, der så ofte sker i stednavnenes historie, også er sket her. Et gammelt navn eller en endelse bliver forældet, går ud af brug og afgår endelig ved en blid og rolig død. De gamle tager ordet med sig i graven, og de unge ser sig om efter noget nyt. Således er det også gået med e how'; men det kedelige er, at dette gode gamle jyske ord, der

helt ned til nutiden var levende i folkemunde, nu er blevet slettet på kortet. Det er egentlig ikke sket, fordi det var uforståeligt, det er ikke et gran mere uforståeligt end håbet, de er begge lige uforståelige, men det er ærgerligt, at stednavne-udvalgets folk ikke i tide fik nys om, at »håbet« var under opsejling. Udvalget har ellers været på sin post i vor evige strid om at få rettet på de gale navne, som den jævne mand af vane holder på, og de har taget manganen en drøj tørn for at få det ægte danske navn frem. Vi husker vist endnu striden om *Diernisse* på Fåborg-egnen. Det holdt hårdt at få navnet ændret til *Diernæs* (d. e. diger næs, det store næs); men byens folk gav sig heldigvis, og nu pranger byens navn i sin oprindelige danske dragt.

Byen *Viuf* i Brusker herred har stadig hårdnakket holdt fast ved skrivemåden *Viuf*. Men i tidens løb har dette navn været undergivet skiftende moders retskrivning. Oprindelig *Wigóth* i 1300'erne, senere *Wiff*, *Wyff*, *Wyffwe* m. m. til nutidens *Viuf*. Men i hele denne tid har navnet åbenbart været udtalt *Viv*, således som det også udtales den dag i dag. I 1944 tog stednavne-udvalget overtvært og fastslog skrivemåden *Viv* efter udtalen. Kirkebog og sogneråd holder vistnok endnu stadig på skrivemåden *Viuf*, men så vi efter på det geodætiske kort fra 1945, måtte vi gnide os i øjnene, her står nemlig i registret: *Viuf*, se *Viv*, og så fandt vi da det ny navn klart og tydeligt på kortet trykt *Viv*. Geodæterne var altså fulgt i stednavne-udvalgets spor. De sagkyndige havde her spillet de gode folk i *Viuf* et formeligt puds. Jeg er vis på, de *Viv*'ere vil påstå, »de lærde ikke engang kan stave til navnet i vores egen by«. Og de vedbliver måske endnu at skrive *Viuf*, men de kommer nok på andre tanker

med tiden. De vil sikkert blive glade ved forandringen, i vor travle, hæsblesende tid vil det blive en praktisk fordel for dem og deres by. Turister og andre vejfarende folk var fordem udsat for at løbe vild i disse modsigende former af navnet i skrift og tale: Viuf og Viv.

Her i Vejle er det morsomt at se, hvorledes mange er i vilderede, når de ser, hvorledes byens hjemstavnsdiger Anton Berntsen stavede navnet Tirsbæk efter ægte jysk udtale Ti'sbæk. Det jævne folk undrede sig: Anton Berntsen forstod ikke at skrive Tirsbæk »rigtigt«, d.v.s. således som det stod på tryk i avisen.

Derimod tror jeg, det var heldigt, at herremanden på *Rohden* i Stouby sogn satte sig imod stednavneudvalgets forslag om at slette h'et, for med dette bogstav som tegn for lang o-lyd reddedes den gamle folkelige udtale i navnet. Uden h ville udtalen uden tvivl med tiden være bleven ændret til *ro'den* (med stød på o); men navnet er åbenbart ikke rundet af *rod*, men af *rydning*.

— — —

Jeg har i sin tid drøftet »håbet«-sagen med aflidne cand. mag. Gunnar Knudsen, der dog syntes at være ret kølig i at holde på det gamle how', for nu pranger det As-sognske »håbet« både på kort og i bøger. Men »håbet skæmmer jo ingen«, siger ordsproget. Vi har kun den tilfredsstillelse at have prøvet på at få lidt oplysning om, hvorledes det gik til, at geodæter også for engangs skyld kan »gøre i nælderne«.

Men det mærkelige håb i As og Glud sogne vil altså blive stående i vore stednavnes historie til fremtidens slægter at undre sig over, hvis de gider. Mange gamle naturnavne glider ud af vort sprog, de må lade livet for den frembrydende »oplysning« og kultur.

GAMLE VANDMØLLER
I BJERGE OG HATTING HERREDER*)

BERETNING OM FORHOLDENE
PÅ HERREDERNES VANDMØLLER I ÅRET 1761

Af lokalhistorikeren, overpostbud *Peder Jensen*.

Da den danske stat i 1760'erne var i økonomiske vanskeligheder, måtte den se sig om for at finde udveje til at forøge dens indtægter, og blandt de muligheder, der eventuelt kunne tænkes, fandt Rentekammeret, at en forhøjelse af den mølleskyldsskat, der påhvilede landets møller, muligvis ville kunne give et beskedent bidrag til den slunkne kasse.

Rentekammeret udsendte derfor 19. maj 1761 et cirkulære til alle landets amtmænd og udbad sig heri, at disse skulle indsamle oplysninger om den tilstand, som vejr- og vandmøllerne måtte være i, og hvoraf man da skulle udlede, om en skatteforhøjelse var mulig.

Til gengæld for en sådan forhøjelse var det regeringens agt at tildele alle møller faste kunder, således at alle borgere og bønder fik besked på, hvor netop de skulle lade deres korn male. Herved kunne der sikres alle møller en vis indtægt — og skatteevne.

---

*) Vandmøllerne i de nævnte to herreder er ikke omtalt i den omfattende beskrivelse af Vejle amts møller, der er skrevet af Steen Bøcher og findes i årbøgerne 1943—1950.

(Red.udv.s bem.)

Blandt de bevarede indberetninger findes oplysninger om møllerne i Bjerge og Hatting herreder i Vejle amt,¹⁾ og der kan af disse papirer udledes adskillige interessante ting om møllerne i året 1761; således oplyses bl. a. om møllernes tilhørsforhold, for en dels vedkommende om størrelsen af hartkornet for deres tilliggende af ager og eng, samt om deres mølleskyldshartkorn.

Endvidere indeholder beretningerne oplysninger om de ydre forhold, hvorunder møllerne arbejdede, især om vandforholdene, åer og bækkens tilstande, omkring møllerne, og om hvilke byer, der søgte til de forskellige møller. Imellem de givne oplysninger findes også enkelte bidrag til møllernes historie.²⁾

Regeringen fik intet ud af sine planer. Svarene var gennemgående så pessimistiske, at man opgav forehavendet både med hensyn til skatteforhøjelsen og tildelingen af faste kunder.

Det sidste punkt vendte stort set alle sig imod, da man var klar over, at det kun ville føre til et utal af stridigheder og processer, om man skulle tvinge kunderne til at søge en mølle, som de måske ikke ønskede at gæste, og hvad skatteforhøjelsen angår, var ingen jo frivillig indstillet på at gå med til en sådan, hvorfor svarene angående møllernes forhold også var affattet så nedslående, at regeringen lod alt blive ved det gamle.

Vandmøllerne var enerådende i de 2 herreder, og der nævnes ingen vejrøller.³⁾

B j e r g e h e r r e d .

Koch mølle, Ut sogn. Mølleskyld 5 td. 2 skp. 2 fdk. Tilhørte Boller. Møllen kaldtes senere Savmølle eller Overmølle.

Bommer mølle, Ut sogn. Mølleskyld 3—1—2. Tilhørte Boller. Kaldtes senere Nedermmølle.

Bjerge mølle, Bjerge sogn. Mølleskyld 2—1. Tilhørte Boller. Forvalter Hans Erik Saabye på Boller indledte sin beretning om de 3 møller under Boller med at fortælle, at i Bjerge herred kunne møllerne kun besørge den fornødne maling om foråret og om efteråret, thi i de tørre sommere og ved frost om vinteren manglede møllerne altid vand.

De fleste møller i herredet var små møller, der kun havde 1 kværn, således at de næppe kunne male mere end tilsammen 2—3 måneder om året, hvilket forårsagede, at kunderne måtte køre adskillige mile, før de fandt en mølle, der kunne male. Desuden, fortsætter forvalteren, havde naturen maget det således, at der i adskillige sogne ingen vandmøller var, medens der andre steder lå både 2 og 3 tæt ved hinanden.

Dette var således tilfældet med Koch og Bommer møller, der kun lå »et Bøsseskud fra hinanden« og ved samme bæk. Beboerne i disse og i Bjerge mølle kunne knap tjene brødet ved deres næring, og hvordan det end gik med regeringens forslag, kunne de på ingen måde svare mere til »Deres Kongl. Mayst. Casse herefter end hidtil«.

Iøvrigt kunne egnen trænge til 1 eller 2 vejrmøller, mente forvalteren, og når blot regeringen ville tillade dette, fandtes der vel også dem, der ville bygge sådanne. Disse vejrmøller kunne da komme majestætens kasse til gode og herredets beboere til nytte.

Stovnbjerg mølle, Urlev sogn. Htk. ager og eng 5 skp. Mølleskyld 3—1—2. Tilhørte Merringgård. Møllen havde sit vand fra en lille mølledam, hvori løb »nogle smaae Bækkers tilflydende Vand«. Også

denne mølle kunne kun male i for- og efterår, i tørt vejr om vinteren og efter regn om sommeren, og under andre vejrforhold måtte den stå stille.

Rødemølle, Ørum sogn. Mølleskyld 6—3. Tilhørte Ørumgård. Møllen blev drevet sammen med den tæt ved liggende Lillemølle (i Hedensted sogn, Hatting herred), der også tilhørte Ørumgård. Lillemølles tilstand var nemlig så ringe, at ingen kunne leve af den alene, hvorfor fæsteren af Rødemølle benyttede sig af dem begge.

Svends mølle, Ørum sogn. Mølleskyld 4—2. Tilhørte Ørumgård. Forvalter Marcus Claudi skriver, at overalt i egnen er der kun ringe maling på de enkelte steder, da der ligger så mange møller tæt ved hinanden. Desuden har snart alle bønder »En goed Haand qværn i deris Huus«, hvorpå de maledede malt og gryn for hinanden, »saa der kommer kuns fra Bonden det Bare Rug at maale«. Om nogen forhøjelse af skatten kunne der altså ikke være tale; det var tungt nok at svare det sædvanlige.

Angående spørgsmålet med at tildele faste kunder ville det nok falde vanskeligt, mente Claudi, »allerhelst Bonden vil gierne til Mølle, hvor det falder ham nærmest«, og hvor der skete ham ret med hensyn til maling og told af hans korn. Tvang man ham til en bestemt mølle, ville det kun forårsage klager og »Despute« imellem bønder og møllere.

Belle mølle, Stovby sogn. Htk. ager og eng 2—7—3—2. Mølleskyld 6—3. Tilhørte Rosenvold. Beretningen om Belle mølle er skrevet af forvalter N. Lanng, der meddelte, at møllen var så ringe, at den kun burde ansættes for halvdelen af mølleskylden og kun for

6 skp. jordskyld. Et bevis på møllens dårlige tilstand var, at den ene beboer efter den anden rejste fra den »af Armod«. Herskabet på Rosenvold fik kun 16 rdl. årligt i landgilde af både mølle- og jordskyld og i hoveripenge, og beløbet måtte ofte stå til restance. Hertil kom, at greve Rantzau på Rosenvold »af Gene-reusitet« gav træ til møllens og husets vedligeholdelse, og det turde således være tydeligt, at møllens hart-korn burde modereres.

Årup mølle, Stovby sogn. Mølleskyld 9—6—2—2. Tilhørte Ørumgård. Møllen havde som regel altid vand, tit endog så meget, at den led stor skade af bag-vande, og den måtte ofte af denne årsag stå stille i flere dage. Om vinteren var der til møllen »en meget ond og besværlig Vei«, hvilket bevirkede, at når der kunne males i de øvrige møller, kom bønderne »inte til dend for Veiens Besværligheds Skyld«.

Rosenvold mølle, Stovby sogn. Rosenvold mølle var en selvejermølle og tilhørte Christen Jacobsen. Den nævnes i matrikulen 1688 som et hus uden hart-korn.⁴⁾ Herredsfogeden i Bjerge herred beretter om møllen, at den hele sommeren »i Mangel af Vand« ikke kunne male til møllerens egen fornødenhed og da langt mindre for andre.

For- og efterår samt om vinteren var dens male- evne så ringe, »at det ei nær kan forslaa til alt, hvad den fattige Mand har at forskaffe sig«, og havde den stakkels møller ikke haft 1½ td. land ager og eng at leve af, var det gået helt galt.

Barritskov mølle, Barrit sogn. Mølleskyld 5—2—2. Tilhørte Barritskov. Denne mølle var den eneste, hvor forholdene synes at være gode. Fuldmægtigen på går-

den fortæller, at møllen kunne male 3—4 td. korn om dagen, ligesom den også havde »blød« korn at male. I tøvæjr om vinteren kunne den male endnu mere, men manglede da ofte møllekunder; til andre tider, når omegnens andre møller svigtede, havde den så meget at male, at den næppe kunne overkomme det.

Assens mølle, As sogn. Mølleskyld 2—1. Tilhørte Palsgård. Møllen lå på en af Palsgårds hovmarker, tæt ved stranden. Den havde »en liden Qværn, hvorudi Steenen er af 6 kvarters Brede«. Møllen blev drevet af et overfaldshjul, og vandet til møllen kom dels fra en kilde og dels fra regn- og snevand fra en nærliggende hovmark. Indberetningen fortæller, at kildevandet løb lige stærkt sommer og vinter, dog aldrig stærkere, end der højst kunne males 1 skp. korn om dagen. Regn- og snevandet kunne selvfølgelig differere meget, om sommeren svigtede det tit, og om vinteren kunne der være så meget, at det meste løb ubenyttet bort, »efter som Mølledammen er meget liden, saa han (mølleren) intet af Betydenhed derudi kand bevare«.

Assens mølle havde i fordums tider været langt bedre end nu, fortsætter beretningen, og det kunne bl. a. sluttet af, at den tidligere havde haft rigelig vand fra bække og render i en nærliggende skov. Disse tilløb var nu udtørret og groet til, ligesom noget af vandet var begyndt at løbe en anden vej til stranden. Endvidere anføres det, at møllen i den gamle matrikul havde været ansat for 6 td. mølleskyld, mod nu kun 2 td. 1 skp., og disse, mente man, var mere end det tredobbelte af, hvad den virkelig var værd.

De sløje forhold på møllen bevirkede, at beboerens egentlige næringsvej for tiden bestod i hans smede-

håndværk, som han drev på stedet. Ligeledes havde han lidt agerjord at dyrke.

Møllen blev søgt af As sogns beboere, »som helst søger den, siden den ligger dem i Dørren«, men de fleste tider måtte de søge længere borte liggende møller, og det samme måtte herskabet på Palsgård, »ja! De maae, af Mølletrang kiøre nogle Miile bort, for at faae Sigte-Meel«, slutter indberetningen.

Helbjerg mølle, Klakring sogn. Mølleskyld 3—5—3. Tilhørte Palsgård. Med denne mølle var Palsgård ikke stort heldigere end med Assens mølle, og mølleren havde sin meste næring af det tilliggende jord. Møllen havde overfaldshjul og foruden hovedkværnen en mindre kværn, der blev drevet ved bagvandet; dette til trods kunne den kun male 10—12 skp. korn om dagen, og i »tørre Aaringer ikke nær saa meget«.

Vandet kom fra en bæk og andre tilløb, der dog stedse formindskedes. I tidligere tid havde der været god tilløb fra Klakring by og til møllen, men disse tilløb var udtørrede. Møllen malede for Klakring by, »saavidt den kand overkomme«.

Iøvrigt mente Palsgårds forvalter, R. Rasmussen, at det ville være gavnligt, om der kunne blive bygget en vejrmølle, især for As sogn, som den »høyligen behøver«. Hertil kunne da også Klakring by søge, når Helbjerg mølle svigtede, og således kunne da alle blive godt betjent »uden virkelig Præjudice for de længere fraliggende Møller«, som efter Rasmussens mening havde mere end nok at lave, »naar Møllegiæsterne ei en Tid efter den anden skal opholdes«.

Rårup mølle, Rårup sogn. Mølleskyld 1—2—2—2. Tilhørte selvejer Peder Rasmussen Braae. Indberet-

ning om møllen findes ikke, men den er anført i amtmandens specialforklaringer til indberetningerne.⁵⁾

Skævlund mølle, Rårup sogn. Mølleskyld 8—4. Heller ikke om denne mølle findes nogen indberetning, men amtmanden skriver i sin specialforklaring, at den »henhører under Jensgård, Hr. Glud tilhørende, og skal nu være ligesom forhen, uforbedret«.

Gramrode mølle, Rårup sogn. Tilhørte Skerrildgård. Møllen var, kort før indberetningen den 11. juni blev givet, ved skøde af 1. maj 1761 blevet købt af Jørgen Hvas de Lindenpalm. Landgilden af møllen var 8 ørter mel årligt, men møllen var for øjeblikket øde og »ganske nedlagt« af mangel på vand,⁶⁾ hvorfor man havde en hestemølle på gården til herskabets egen brug.

Imidlertid havde beboerne omkring Skerrildgård »deels lang og deels ond Mølle Vei«, og såfremt regeringens tanke om at tildele møllerne faste kunder skulle blive virkelighed, ville Jørgen Hvas gerne, at Skerrildgårds møllet måtte tillægges en påtænkt vejrmølle, hvortil han kunne tænke sig bønderne i Bret, Nebsager, Vrigsted, Hyllerød og Hornsyld henlagt. Skulle omstændighederne bevirke, at flere bønder »for Situationens og Kiørsels Skyld« ville søge denne vejrmølle, kunne den da herefter matrikuleres.

H a t t i n g h e r r e d.

Bygholm mølle, Hatting sogn. Mølleskyld 18—3. Tilhørte Bygholm. Indberetningen er skrevet af forvalter Peder Mønster, der oplyser, at møllen af »salig og Høylovlig Ihukommelse Kong Christian dend 5te« var solgt (1683) til Bygholms ejer Joachim Werner von Bülov på de vilkår,⁷⁾ at han skulle opbygge møl-

len, der var brændt i 1680. Når dette var sket, skulle den hestemølle i Horsens, som borgerne dør i mellem-tiden havde benyttet, afskaffes, og det gamle privilegium, at horsensborgerne kun måtte lade deres korn male på Bygholm mølle, skulle atter stå ved magt.⁸⁾

Forvalteren skriver videre, at møllen i 1761 var af »en Vitløftig og kostbar Indretning«. Den forrettede Horsens bys maling med 4 kværne, men havde kun lille søgning fra landet, skønt han formodede, at den ved matrikuleringen foruden Horsens by også var ansat og takseret for en vis maling fra landboerne.

Man havde i de senere år hver sommer kunnet mærke »Vandets Aftagelse«, og om vinteren var møllen ofte udsat for drivis, der forvoldte stor skade på mølleværket. Således havde drivis i 1753 ødelagt begge broerne ved møllen, og det havde kostet over 2000 rdl. at få dem reparerede og fornyede.

Som det fremgår af det forannævnte, havde Bygholm mølle i sin tid været tildelt faste møllekunder, hvilket forhold, skønt vel næppe officielt ophævet, dog ikke mere stod ved magt, og regeringens plan om igen at genindføre sådanne tilstande fandt ingen gehør hos herskabet på Bygholm, på hvis vegne forvalteren fortsatte sin beretning med at skrive, at han ikke kunne indse nytten af en sådan foranstaltning.

Dels, skrev han, fordi alle møllere ved en sådan tvungen inddeling »ville holde sig fornærmet«, fordi inddelingen efter deres mening aldrig kunne blive retfærdig. Desuden ville møllerne derved få en slags ret over møllekunderne og da ikke mere »holde sig forbunden til Dend dem ellers saa fornøden høflige og oprigtige Omgang«.

Endelig ville det blive vanskeligt at tvinge bønderne til at søge en anden mølle »end den, hvor de blive

bæst medhandlede«. De kørte gerne »en Miil eller Tou længere« til en sådan mølle.⁹⁾

Nedermølle, Hatting sogn. Mølleskyld 5—2—2. Indberetning om møllen findes ikke; den nævnes i specialforklaringen som tilhørende rådmand Nyeland i Horsens. Han havde forbedret møllen.

Bråe mølle, Stenderup sogn. Htk. ager og eng 3 skp. 1 fdk. 2 alb. Mølleskyld 3—5—3. Tilhørte Merringgård. Beretningen er enslydende med den for Stovnbjerg mølle i Urlev sogn, som også tilhørte Merringgård.

Løsning mølle, Løsning sogn. Htk. ager og eng 6 skp. 1 fdk. Mølleskyld 3—1—2. Tilhørte Bygholm, som havde købt den af Frederik den Tredie.¹⁰⁾ Møllen havde 1 kværn, og så lidt vand, at den ofte måtte stå stille. Den besøgte kun af nogle få mennesker i Løsning sogn, og når den i det hele taget var ved magt, skyldtes det kun »Herskabets anselige Hielp og Forstrækning«.

Kals mølle, Korning sogn. I specialforklaringen nævnes den som »En øde Mølle, kaldet Kals Mølle, tilhører Hr. Søren Wilstrup og skal endnu være øde«.¹¹⁾

Lillemølle, Hedensted sogn. Mølleskyld 3—2. Tilhørte Ørumgård. Møllen blev som nævnt under Rødemølle i Ørum sogn drevet sammen med denne. Der hørte til møllen et »liden Damstæd«, og den havde overfaldshjul. Om sommeren eller »ligesom Aarets Tørhed indfalder« var der ingen vand til møllen.

Tirsbæk mølle, Engum sogn. Mølleskyld 6—3. Tilhørte Tirsbæk og lå under hovedgårdstaksten. Til

møllen søgte Engum sogns beboere samt folkene fra Bredballe i Hornstrup sogn. Møllen havde 2 kværne, men manglede altid vand.

Noter og henvisninger.

1) Bjerge og Hatting herreders vandmøller er ikke omtalt i den oversigt over Vejle amts møller, der er udarbejdet af Steen B. Bøcher, og som findes i Vejle amts årbøger 1943, s. 41—98; 1944, s. 113—50; 1945, s. 94—119; 1946, s. 137—65; 1948, s. 203—16; 1949, s. 203—32; 1950, s. 156—87. — En oversigt over disse 2 herreders vandmøller vil derfor være et godt supplement til ovennævnte artikler.

2) Indberetningerne findes i Rigsarkivet: Betænkninger og efterretninger ang. vand- og vejrmøllerne i Danmark indsendt fra amtmændene i henhold til Rentek. cirkulære af 19. maj 1761.

3) De 2 vejrmøller, der findes på Videnskabernes Selskabs kort af 1787, er altså bygget, efter at indberetningen af 1761 er skrevet. Den ene vejrmølle findes på Hjarnø og er ifølge Søren Knudsen: To gamle møller i Bjerge herred, Vejle amts årbøger, 1926, s. 213, bygget ca. 1760, hvilket dog sikkert må rettes til tiden efter 1761. — Den anden vejrmølle på kortet ligger ved Palsgård og er sikkert bygget i henhold til det ønske, som forvalter R. Rasmussen på Palsgård anførte i sin indberetning; jvnf. omtalen af Helbjerg mølle.

4) Henrik Pedersen: De danske landbrug, 1928, s. 202.

5) Om Rårup mølle se Søren Knudsens anf. artikel, s. 200 ff.

6) Møllen skal have ligget ved »Klejs Bro« i nærheden af Gramrode, se Søren Knudsens anf. artikel, s. 192.

7) Kronen solgte 30. decbr. 1683 Bygholm mølle til Joachim von Bülov for 1000 rdl., se Kronens skøder, 2. bd., 1908, s. 533.

8) Horsens bys mølletvang til Bygholm mølle var i tidernes løb gentagne gange blevet indskærpet byens borgere, se Kanceliets brevbøger under 11. febr. 1600 og 2. april 1626.

9) Om Bygholm mølle se isøvrigt Peder Jensen: »De rige møllere« havde også vanskeligheder, Jyllandsposten 23. okt. 1956.

10) Kronen solgte Løsning mølle 16. maj 1661, se Kronens skøder, 2. bd., 1908, s. 89.

11) Søren Wilstrup var ejer af Klaks mølle i Hornborg sogn, Nim herred.

VIDE OG VEDTÆGT FOR UTH BY

Af Forstander *Karl Fausing.*

De gamle Landsbylove er uvurderlige Kilder til vor Bondehistorie. Man faar ved at sætte sig ind i dem et godt Indtryk af Bøndernes Kaar, Levevis, Tænkemaade og Kultur i gamle Dage.

Landsbyens Beboere var et Samfund for sig. De levede deres Liv i sluttet Kreds og var afhængige af hverandre paa mangfoldige Omraader. Af den Grund var det nødvendigt at have et Styre, som inden for visse Rammer ledede Byens Fællesliv. Rammerne var angivet i Byens Vider og Vedtægter, eller som de ogsaa kaldes: Bylove. Lovene var vedtaget af Bymændene selv og underskrevet af disse med Navn, dersom de kunde skrive saa meget, ellers med deres Forbogstaver eller Bomærke.

Bymændene kaldtes Grander, og deres Formand, Oldemanden, Grandefoged, sad, bistaet af et Par af Byens »uvillige« Mænd, inde med en ret udstrakt Myndighed til at drage Omsorg for, at Lovene blev efterlevet efter deres Bogstav og Tankegang.

Forsyndede nogen sig, idømtes han Bøder »til Viden«, hvilket vil sige til den fælles Kasse. Pengene er saa nok brugt til Øl og Brændevin ved det Stævne een Gang aarlig, hvor Regnskabet blev gjort op og vigtige Ting iøvrigt drøftet af Bymændene.

Der er ikke ret mange af disse Vider og Vedtægter bevarede. Dog ligger der maaske enkelte her og der i Slægtens Gaard, gemt i en Skuffe i det gamle Skatol i Storstuen eller i Leddiken i Standkisten oppe paa Loftet. Er det Tilfældet, kan der godt regnes med, at der i Gaarden boede den sidste Grandfoged; thi Viden skulde altid følge Byens Førstemand.

— For ikke saa længe siden er Uth Bys Vide og Vedtægt kommet frem i Dagslyset. Den laa hos Gaardejer Karl Petersen, »Degnegaarden« i Uth ved Horsens, hvor den blev fundet frem af Glud Museums energiske Formand, Fabrikant Sigurd Stenhøj, Barrit, og overladt undertegnede til Viderebefordring.

Den er tiltraadt af Byens 14 Mænd med deres Underskrift eller i en Del Tilfælde med deres Navns Forbogsstaver, og den er approberet af Skriveren paa Boller paa »Det Høy Grevelige Herskabs Vegne som Eier Gods Jord i Uth Bye«, den 14. November 1789.

Selve Viden er haandskrevet og indeholdes i en Bog af nutidig Skrivebogsformat, lavet af simpelt Papir til 24 Skilling. Omslaget, som er Del medtaget af Tidens Tand, er graat og bærer Udskriften: »Uth Byes Viide Bog«.

Her følger saa Viden med den originale Stavemaade og Tegnsætning:

S i d e n U t h B y e

er af Fællesskabet udskiftet og Deres Viider og Vedtægter behøver en Slags Forandring — saa haver underskrevne imellem sig opretted følgende Viide Brev til fuldkommen Efterlevelse. —

1.

Søndagen og andre Hellige Dage skal tilbørlig Hellig holdes ey allene med Kirkegang men endog ald

arbejdes afskaffelse saasom at Pløye, saae, Harve, Skove og desliige. Hvo sligt foretager, Bøder til Viiden 1 Mk. — foruden Hellig Brøde efter Loven. —

2.

Granderne skal hver Søndag i Hægn's Tid Møde ved Grand-Stævne efter at Tienesten i Kirken er til Ende, eller Grands visse Bud i Hans Forfald, hvo som udebliver Bøde til Viiden 4 Sk. Med Mindre vedtages Opsættelse fra een Tid til anden efter Omstændighederne. Ved Grandstævnen skal afhandles hvad der angaar Byens Gaun og Nytte og hvad ellers i Grandelauged kan forefalde. — Hvad de fleeste Grander vedtager maae ey af een alleneste Kuldkastes, saafremt det er til Byens Tarv og ingen Enkelt Beboere derved forurettes. — I Saadan Forsamling bør enhver forholde sig anstændig og ey yppe nogen Trætte eller dertil give Anledning.

3.

Saa længe Beboernes Jordlodder ere uindhegnede skal begge sammengrænsende iagttage og holde rigtig Skiæl saavel paa Agre som Enge. — Skulle nogen Pløye eller slaae over Skiælled, skal saadant eftersees og Bedømmes af 2de Mænd, som tillige undersøger, om det er sked af Uvidenhed eller med Forsæt. — Det fripløyede eller slagne lægges derefter tilbage og ifald det er af saadan Vigtighed det bør Huusstævne foredrages, Bøder dend skyldige fra een til toe Mark til Byens Viide efter Forseelsens Beskaffenhed. —

4.

Paa samme Maade forholdes i fald nogen sætter Giærde eller kaster Grøft paa andens Eiendom urettelig, og ifald det ei efter Billighed kand afgjøres andrages det for Herskabet. —

5.

Ingen maae ladé Hingster gaae løse under 3 Sk. i Straf hver Gang det befindes og derforuden Skades Erstatning. Ei heller maae nogen holde løse Qvæg,

men naar det befindes forelægger Grandefogden hennem rimelig Tid at skille sig af med samme, — efterlader hand sligt, svarer hand ald dend Skade derved staar og betaler 4 Mrk. til Viden.

6.

Ingen maae holde løse Sviin i Hegns Tid uden de er indelukked hvad enten de er ringede eller uringede. Og i uhægnstiid skal alle holde deres Sviin vel ringede. — Hvo slig forsømmer betaler 2 Sk. for hver Sviin saa ofte det befindes. Til dend Ende skal Grandfogden med 2de Mænd ugentlig fra Aured er opgived til 1ste May Ransage i Byen om u-ringede Sviin og uden Skaansel lade enhver som betræffes straffe, de Skader desuden Vurderes og af dend skyldige betales.

7.

Fiire Gange om Aaret Nemlig January, Aprily, July og Octobr. Maaneder skal Grandfogden med en sig tiltagen Mand syne alle Byens Skorsteene og Ovne, saavel om samme holdes forsvarlig vedlige som Reenholdes. — Findes Mangler betaler dend skyldige 8 Sk. til Viiden, og derhos paalægges en viis Tid at sætte det Manglende istand efter denne forelagde Tiid synes det brøstfældige igien, og befindes da, at det manglende ey er istandsat, Bødes atter 1 Mk. til Viiden og 4 Sk. for hver Dag hand sidde overhørig. Bærer Grandfogden Herudi over med nogen, Bøder han 2 Sk. til Viiden.

8.

Hvo som enten selv eller ved andre lade sin Naboes Gærde opbryde og gjøre dermed Skade, Bøde foruden Skadens Erstatning til Byens Viide 4 Sk.

9.

Byens almindelige Veye og Gade holdes af Granderne stedse i forsvarlig Stand, hvormed Grandfogden har tilsyn under 4 Sk. i Straf til Viden. Hvo der efter Grande Tilsigelse endten med Vogen eller Arbeidsfolk udebliver bøder for hver Dag 8 Mk. til Viiden

og dog sætter sin Andeel i stand, bliver hand dog ude leyes Arbeydet gjort paa Hans Bekostning som strax udpantes. — Og skal alle Huusmænd og Indsiddere hielpe med Gang Arbeide naar Veyene repareres. — Paa samme Maade forholdes med Sand Opkastning Naar Veyene dermed er belagt da enhver som udebliver Bøder 1 Mk. for hver Dag til Viiden han udebliver. —

10.

Hvo som gjør Stie over andens Jord, hvor samme ey er udlagt, eller Stætte over andens Giærde Bøder til Viiden 1 Mk.

11.

Ingen maae om Høsten slaa sit Qvæg eller Bæster løs førend ald Korned er i Huus. Handler nogen herimod Bødes foruden Skades Erstatning 4 Sk. af hvert Høved og strax bindes dem.

12.

Skulle ellers noged Qvæg Dag og Nat komme Løs uden Eierens Villie og gjør Skade i anden Mands Korn eller Eng, da i fald Parterne ikke imellem sig selv derom kan foreenes Taxeres Skaden af 2de Mænd som dend skyldige betaler, og skeer det med Forsæt eller af Skiødesløshed bødes desuden til Viiden 8 Sk. af et stort Høved og 2 Sk. af hvert Faar, Lam eller Sviin.

13.

Hvo der sætter Føl Hopper med Føl eller Faar med Lam ved andens Korn, betaler Skaden og 8 Sk. til Viiden. Og hvo som hugger Gjærsel paa andens Grund betaler Skaden og 2 Mk. til Viiden.

14.

Endskiønt Marken som meldt er i viisse Lodder uddelt og nu hver kand indhegne sit Jord, samt høste og saae naar de finder det tjenstlig, saa bliver dog mellem Grandlauged at vedtage en vis Tid om For-aared Naar Marken skal være hegnet og ligeledes Naar Aured i Efter-Aared skal opgives. —

15.

Dersom nogen Mand eller hans Folk skulle med Sygdom vorde belagt, eller paa deres Bæster tage saadan Skade at det ey er dem muulig at drive deres Auling, da skal Grandfogden advare øvrige i Byen at komme ham til Hjælp med Møgagning Høsten og andet hvortil hand er høy trængende, dog forstaar det sig selv, at den Fornødne Forsigtighed med indfallende smitsomme Sygdomme iagttages. —

16.

Dend paa nogle Steder hidtil brugelige Maade at dend klagende har gived Granderne Penge at drikke op paa dend anklagedes Regning forinden Fornærmelsen er undersøgt skal aldeeles være afskaffed. — Men naar dend anklagedes Fornærmelse er undersøgt og samme rigtig af Granderne befindes, Bliver Mulxten først efter dette Viidebrevs Indhold for dend skyldige at fastsætte. — Skulle dend som klager derimod befindes at have u-Ret paa sin Side og ikke har haft skiællig Aarsag at klage, men allene af Trættekiærhed eller blot Hævngiærrighed for uleyliger eller samler Granderne, betaler han derfor til Viiden 2 Sk. som strax udpandtes. —

17.

Det skal være Grandene uformeent at straffe de som i Deres Forsamling ypper nogen Trætte og deraf flydende Klammerie eller Slagsmaal med en Mult fra 1 Mk. til 3 Mark efter Forseelsens Storhed hvilked fastsættes efter fleste Stemmer af De som ey har nogen Deel i u-Enigheden.

18.

Med Grandfogdenes Opnævnelse skal det gaae omkring i Byen, og bliver hver Mand i saadan Tieneste et Aar omkring fra Nyt Aar til Nyt Aar. Derfor maae ingen skaanes eller sætte andre i sit Sted under 1 Rdl. Mult det halve til Viiden og det halve til de Fattige.

19.

Grandfogden maae intet dølge paa Grandstævne af hvad der bliver ham sagt som gjælde Viid, skulle dette ham overbeviises Bøde han til Viiden 8 Sk.

20.

Enhver skal udlægge sin Viid for sig og sine Folk eller dem han i Huuset haver naar Grandfogden derom advarer. Forsømmer Nogen at betale sin med Rette forfaldne Viide Pandtes hand derfor af samtlige Grander. Giør hand Modstand og derover tager Skade, beholde han dend uden derfor at kand søge nogen Zegress.

21.

De Vahre som saaledes udpanstes bør tages af det dend skyldige bedst kand undvære og skal samme paa Stædet Vurderes førend det derfra borttages. —

22.

Dend skyldige skal forelægges en viis Tiid at indløse Pandtet. Men skeer det ikke Giøres samme i Penge som af Grandfogden modtages og hvad som overskyder kommer dend skyldige tilgode. —

23.

Saadanne Bøder maae ey anvendes til Drik eller Dobbelt, men hvad som overskydes fra de Udgifter som anvendes til Byens Gaun og Nytte skal uddeles til Granderne efter Hartkorn.

24.

Grandfogden er for uuden, altid Sommer og Vinter at have Teriach eller Finistriach til Brug og Afbetiening for heele Byen i fornøden Tilfælde. Desom det ey befindes hos Grandfogden naar samme behøves bøder Grandfogden i Viide 8 Sk. Betalingen derfor tager han af dend indkomne Viid. —

25.

Naar nogen dør i Byen, skal hver Mand eller een paa hands Vegne møde til bestemte Tiid og følge til

Kirken, dend som udskikkes skal altid være en til Liigbærer tjenstdygtig Karl. Er det en Enke tillades hun at sende hvem hun dertil kand formaae. Dend som herudi findes forsømmelig Bøde 8 Sk. til Viiden.

26.

Da de som haver indhegnede Tofter og Vange om Efteraared kan bespare samme og drive i Fællig med De øvrige til dend bedste Græsning er forbie og siden betiene sig af sine Indhegninger, saa paa det herudi kan være en Lighed, skal Byemændene den ene med dend anden være forbunden saasnart Aured opgives at lægge Græs Jævning og ingen sætte flere paa den Aabne Mark end hands i Fællig liggende Jord kand tilkomme, dog dend som ey har fuldt Kreaturer til sin Lod, tager mod hver som i Byen har tilovers efter een mellem Granderne bestemt Betaling uden at maae tage fremmedes. —

Skulle derimod nogen i Tiiden faae sine heele Marker indhegnet forstaar det sig han ey til nogen Græs-jævning bliver forbunden. For det øvrige bør Granderne bestræbe sig Aar efter andet at faae Mark Skiællene opkasted for at have Fred af Fremmede Byers Kreaturer og hvorudi heele Byen bør være Lodtagere. —

27.

Det bliver enhver forbuden paa Grandstævne at bekræfte Deres Foregivende med Eed, men samme skal af ham sømmelig fremføres og af de overværende uden Eed troeværdig bevidnes.

28.

Skulle ellers noget indtræffe som ey herudi er anført, da skal 2de Mænd tillige med Grandfogden liende derpaa og agtes ligesom det her var anført, naar samme afgjørelse ved viide rettelig henhører. Men skulle noged blive Granderne foredraged som ey vedkommer dem at afgjøre bliver samme strax til Herskabet at afviise.

29.

Dersom nogle antræffes at Bære eller Kiøre Giærsel til Byen og de ey kand viise Hiemmel uden hos hvem de samme har faaet, da betale de, om de har hugget det paa anden Mands Grund, Eieren, efter uvillige Mænds Wurdering, og derforuden til Wiiden 2 Sk. og om det er taget af anden Mands Giærde da Bøde de til Viden 1 Rd., og ligger det igien som det er taget.

30.

Udi Byens Tørve Mose maae ingen Kreaturer komme i Hegns Tiid undtagen naar Byemændene Kiører Tørv af Moesen at de da kand beede med deres Hæster medens Folkene hviler. Dog paa Deres egne Skifter, under 2 Sk. for det af hver Løs Kreatur som findes.

»Ovenstaaende tiltrædes af Byens Mænd.«

(Dernæst følger Underskrift med Navn eller Bomærke af 14 Mænd.)

»Hosstaaende Viide og Vedtægt for Uth Bye bliver herved paa Det Høy Grevelige Herskabs Vegne som Eier Gods Jord i Uth Bye Approbered til rette Brug for samtlige Gaarde i Overensstemmelse med Loven.

Boller dend 14. November 1789.«

(Navn)

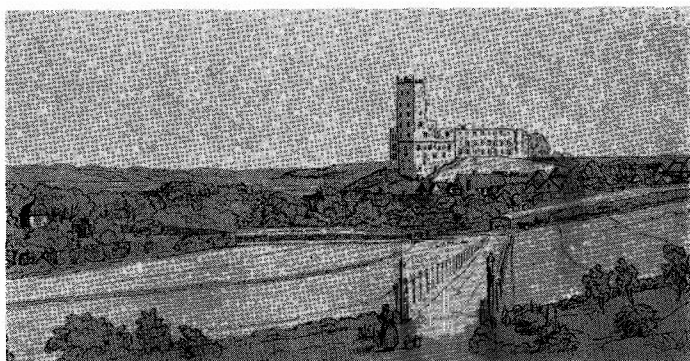
Ordforklaring til foranstaaende:

Stætte: Overgang over Risgærde for ikke at trampe dette ned.
Aured: Naar Kornet er indhøstet, gaar Kvæget løst over det hele.

Teriak: Universallægemedel.

Finistriak: Universallægemedel.

Zegress: Ophævelse.

J. Roed: Consul Wissings Hauge, 1836.

»KATHRINELUND« I KOLDING

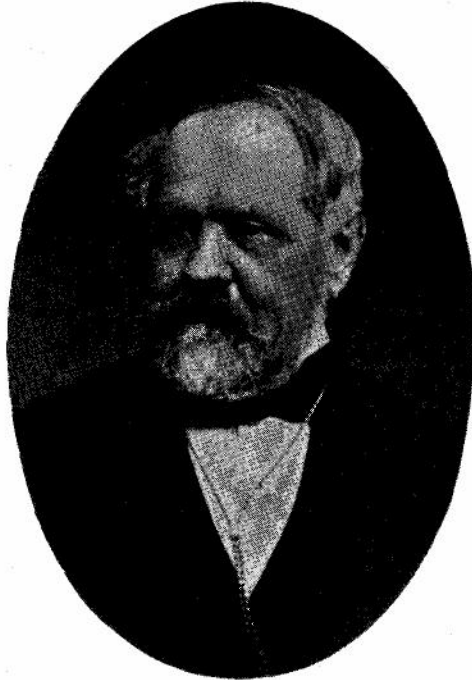
Af Grosserer *Harald O. Grau.*

I Laasbygade i Kolding havde det i Byens ældste Historie saa betydningsfulde St. Knuds Gilde sin Ejendom. Der har hertil knyttet sig forskellige Sagn om en gammel Borg, som man dog ikke ved noget sikkert om. Vist er det derimod, at St. Knuds Gildet i 1484 afhændede sin Ejendom med tilliggende Jorder til Sognepræsten i Eltang, Dionysius Jensen, dog med Forret til Tilbagekøb. Jorderne strakte sig bl. a. inden for Firkanten Laasbygades nordlige Del, Hans Ludvigs Vej og Katrinegade. Her anlagde mange Aar senere Konsul Martinus Wissing et smukt Haveanlæg, hvortil han gav Offentligheden Adgang. Bag Konsul Wissings Gaard i den nuværende Firkant Blæsbjerggade, Zahns-gade op mod Konsul Graus Gade, hvilke to Gader ikke eksisterede den Gang, laa Wissings Tømmerplads, og bag ved denne langs Laasbygades Bagfacader laa hans Have, der strakte sig helt op til nuværende Nr. 101 i Laasbygade. Omkring 1840 var der ikke nogen Be-

byggelse her, men fri Passage baade til Haven og til Anlægget. Dette omfattede ca. seks Tønder Land og strakte sig for Hundrede Aar siden mellem de nuværende Gader Villagade, Katrinegade, Hans Ludvigs Vej og mod Nord grænsende til Ejendommene i Laasbygade.¹⁾

I 1854 døde Konsul Wissing, og derefter kom hans Gaard, Anlæg og Toft under Hammeren. Det bekendtgjordes for Lysthavende, at Fredagen den 13. Oktober 1854 vil der paa Begæring af Skifteretten blive afholdt en offentlig Auktion over Sofaer, Borde, Stole, Spejle, otte Buster, ca. 700 smukke Potteplanter, en Del tomme Urtepotter, en Solskive og en Vindharpe, som altsammen befandt sig i Wissings Anlæg. Der var i Byen en Stemning for at bevare Anlægget, saa meget mere som man netop havde mistet den lille Skov »Gramsrolighed«, som Dyrehavegaards Ejer havde fældet. Blandt Byens Borgere blev der nedsat et Udvalg, der skulde søge at rejse den fornødne Kapital ved Aktietegning. Man fik tegnet henved 4000 Rdl. i Aktier à 10 Rdl.; men Beløbet slog ikke til. Ved den endelige Auktion i December 1854 købte Konsul H. H. Grau det hele. Grunden kostede 9000 Rdl. eller regnet efter gammelt Maal 10 Skilling pr. Kvadratalen. Det var dog også Graus Mening at bevare Anlægget, og han tilbød det til Byen til samme Pris, han selv havde givet; men Byen sagde Nej. Da Grau ikke kunde skaffe sig Dækning for Renterne paa anden Maade, lagde han Gader ud i Toften og tog fat paa at bygge. Ved Teglgaaardsstræde (nu Borgergade) opførte han et Teglværk, der strøg de Mursten, han havde Brug for. I de følgende Aar opførtes Hus efter Hus, og den usædvanlig store Bygevirksomhed skaffede Brød til en Mængde Mennesker.

Anlægget lod Grau indtil videre urørt. Han har sikkert tænkt sig, at det skulde være med til at forskønne Byen. Det skulde være et Sted, hvor Borgerne kunde søge ind og glemme Livets daglige Trængsler og tillige

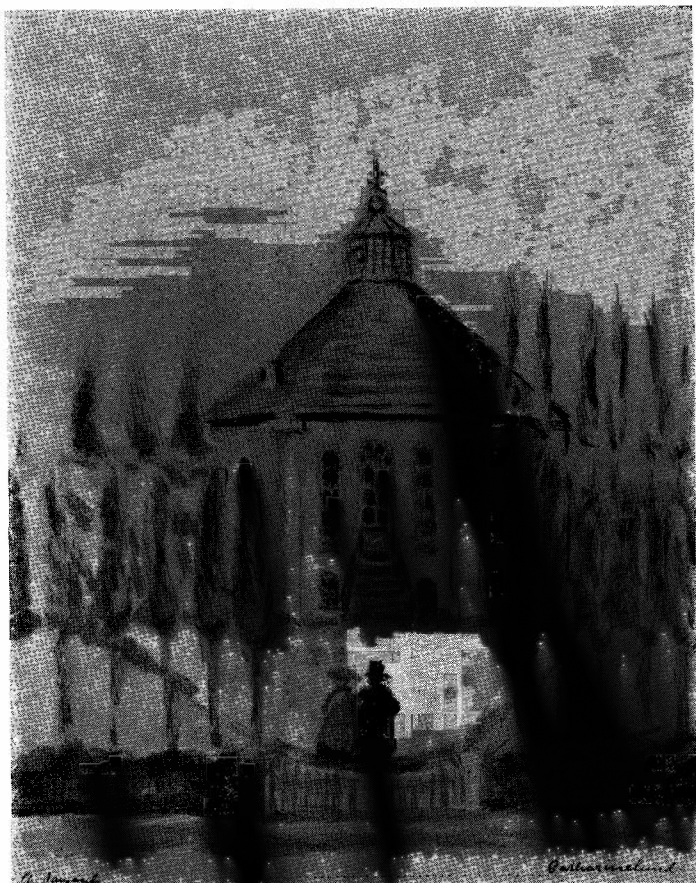

Konsul H. H. Grau.

danne en passende Ramme om festlige Stunder i Byens Liv. Ydermere var det rundt i Landet blevet moderne med saadanne Anlæg. Hvor smukt Wissings Anlæg føjede sig ind i Bybilledet fremgaar af en Akvarel, som Jørgen Roed malede under et Besøg i Juni 1836. Den findes nu paa Koldinghus. Den sekskantede Pavillon, der ses paa Roeds Akvarel, er for-

mentlig den, der endnu er bevaret i Konsul Grønborgs Have, som udgør det, der nu er tilbage af Wissings Have.

Efter Graus Hustru, Mette Catharina, der døde i 1867, fik Anlægget Navnet »Kathrinelund«. Adgangen var ad den nuværende Blæsbjerggade ad den støvede Markvej over Toften til de store Tremmelaager med de svære Træstolper, ovenpaa hvilke der var anbragt Sandstensfigurer. Anlæggets Terræn var meget kupe-ret, hvad der stemte ypperligt med dets saakaldte engelske Stil med de snirklede Spadseregange. I det nordvestlige Hjørne var der en Dam med en Ø. Paa denne var der anbragt et Springvand med Sandstensfigur forestillende en lille Dreng paa Ryggen af en Svane, som spyr Vand ud af Næbbet. Denne Figur maa være udført efter Model af H. E. Friends Springvandsfigur i Kongens Have i København. Efter Anlæggets Ødelæggelse fik den sin Plads i Springvandet foran »Alhambra«. Hvor den nu er blevet af, vides ikke. Spadserede man derefter ad Bagomvejen, kom man til Midterpavillonen, der var bygget i romansk Stil med Søjler. Den laa for Enden af den nuværende Konsul Graus Gade, der den Gang hed Alléenberggade. Bygningen blev siden ombygget og tilsidst i Folke-munde kaldt »Koldinghus«, inden den i 1930'erne blev nedrevet. Der var endnu flere Pavilloner i Haven. En hed »Schweizer-Stedet«, og her var den indhegnede Danseplads. Ikke nok hermed lod Grau i 1858 opføre den store Pavillon kaldet »Villaen«, der laa paa det højeste Punkt for Enden af den nuværende Villagade. Den havde kostet 24000 Rdl. at bygge. I Midten var der en stor Dansesal, som fik Lys fra en stor lanterneformet Overdel, og heri hang ogsaa en stor og smuk Prismelysekroner til Aftenbelysning. Dansegulvet

Chr. Dugaard: Villaen i »Kathrinelund«.

havde et Tværmaal af 25 Alen og var omgivet af en ca. fire Alen bred Forhøjning, over hvilken der var en Balkon baaret af Træsøjler. Belliggende uden om Dansesalen fandtes en Del større og mindre Værelser, ca. fem Alen brede. Bygningen menes opført af Murer-
mester Meyer, en dengang anerkendt og dygtig Haand-

værker, der almindeligt blev kaldt »Stiefel-Meyer«, og som vistnok var flygtet hertil fra Østrig, hvor han havde været indblandet i politiske Konspirationer. Pavillonon fik ikke nogen lang Levetid, blev tilsidst kaldt »Konsul Graus Ruin«, inden den i 1873 blev revet ned. Samme Aar paabegyndte Grau en Randbebyggelse af Anlægget, og han annoncerede, at der her vil opstaa et helt nyt Kvarter med Plads for flere Næringsdrivende.

Den 16. januar 1855 annoncerede Grau i »Kolding Avis« efter en Mand, der vil overtage Værtskabet i Anlægget og dets Pavilloner, saa det kan være klar til den kommende Sæson. Foruden denne Forpagtning gav Anlægget ogsaa nogen Indtægt ved Salg af Frugter og andre Haveprodukter; men en virkelig Forrentning af de anbragte Midler opnaaedes vist aldrig, og de forskellige Lejere dels af hele Anlægget eller, hvad der ogsaa forsøgtes, af Beværtningsvirksomheden for sig og Havebruget for sig skiftede ret hyppigt.

Folkelivet, som Anlægget blev Rammen om, omfattede dels Fester paa de nationale Mindedage, dels Promenademusik og endelig de mere markedsagtige Forlystelser som Skiveskydning og Keglespil og for Børnene Karrusellerne. Efter bedste Tivoliforbillede afsluttedes de store Festdage gerne med et ordentligt Fyrværkeri. I de første Aar leverede gerne Kolding borgerlige Musikkorps den fornødne Musik. I 1861 var det Stabshornist Mehder fra Fredericia med et otte Mands Orkester, der bl. a. gjorde Koldingenserne bekendt med Offenbachs muntre Parisermusik. Ved andre Lejligheder kom hele Brigademusikken fra Fredericia. Det er Hornmusikken, der dominerer, men ogsaa Sangforeningen »Brage« lod sig høre, og i 1871 var der »Soirée Musicale« i Pavillonon ved et til-

rejsende Selskab. Derimod nægtedes der i 1870 Tilladelse til Sangerindeopræden, som dengang var paa Mode i »Tivoli«.

Festkalenderen begyndte gerne med Pinsen, havde derefter Grundlovsdagen som et fast Punkt og i Reglen derefter enten Fredericia- eller Isteddagen for endelig at slutte med en Høstfest. Der var i Reglen fri Adgang til Anlægget, og trods forskellige Beskadigelser og Uorden meddelte Grau i en Annonce 3. Juli 1856, at der stadig skulde være gratis Adgang, med mindre Anlægget disponeredes for Fester af Foreninger eller Selskaber. Næste Aar fandt Grau dog, at han i alt Fald for en Tid maatte lukke paa Grund af Tyverier — det var i Frugttiden — men Ødelæggelser og Rapserier vedblev dog, saalænge Anlægget bestod.

Pinsefesterne holdtes modsat i Nutiden paa 2. Pinse- dag og indledtes med Musik i Haven fra Kl. 6 om Morgenen. Derudover kunde der som f. Eks. i 1872 være Dans i Villaen fra Kl. 9 til Hr. Mehders Orkester samt Karruseller og Keglespil for dem, der foretrak den Slags Fornøjelser. Billetterne til Haven kostede da 1 Mark for Voksne og 8 Skilling for Børn. Noget billigere, nemlig henholdsvis 8 og 4 Skilling, var det ved den følgende St. Hans Fest, hvor der foruden Musik og Dans ogsaa blev budt paa kulørte Lamper og Fyrværkeri.

Adskillige Grundlovsfester blev holdt i Graus Anlæg, i de første Aar som en fælles Borgerfest, senere, da de politiske Modsætninger skærpedes, som rene Partifester. I 1861 foregik det paa den Maade, at der fra Kl. halv tre til fire blev musiceret i Byens Gader, inden man samledes foran Raadhuset, hvor Læge Rosenstand udbragte et Leve for Grundloven og for Kong Frederik VII. Med Musikken og Sangforeningen

i Spidsen drog man til Festpladsen i Anlæget, der i Dagens Anledning var smukt dekoreret. I de følgende to Timer vekslede Sang og Taler. Først talte Hospitalsforstander Fønss for Kongen, der af fri Vilje og af Kærlighed til sit Folk havde givet sin store Gave, den fri Forfatning. Taleren sluttede med et kraftigt besvaret nifoldigt Leve for Hans Majestæt. Efter Carl Plougs Sang »Vor Frihed er en Seierskrans —« talte Købmand E. Kjær om Grundloven og Frihedens rette Frugter. Saa fulgte en Sang af cand. pharm. Blad og en Tale af Lærer Berg om Fædrelandskærligheden som en Helligkilde, hvor Lægedom kunde hentes mod Onder hidrørende fra saavel indre som ydre Fjender. Som Æresgæst var indbudt Amtmand Orla Lehmann, der efter en Sang for Slesvig tog Ordet og med dyb Alvor skildrede Danmarks politiske Stilling under de nuværende truende Forhold. Han manede til Enighed og Sammenhold og sluttede med et Leve for Slesvigs konstitutionelle Forbindelse med Kongeriget. Sangen »Hædersnavn kan Manden sagtens vinde —« var Optakten til Overlærer K. Høyers Tale for Kvinden. Efter endnu flere Talere sluttede Læge Rosenstand med at takke Amtmand Lehmann, fordi han havde modtaget Indbydelsen til Festen.

Efter en Pause samledes man atter i den med nordiske Flag, Indskrifter og Grønt smukt dekorerede Pavillon til et Festmaaltid à 4 Mark pro Persona. Ogsaa her fulgte en lang Række Taler og Skaaler. Overauditeur Monrad udbragte Skaalen for Kongen, Provst Gad for Danmark, Kammerassessor Kralund for Slesvig, Læge Rosenstand for Grundloven, Lærer Berg for Rigsdagen, Overlærer Høyer for Ministeriet, Proprietær Schæffer for Amtmand Lehmann, cand. pharm. Blad for Kvinden, Amtmand Lehmann for

Kolding og endelig Læge Rosenstand for Konsul Grau. Derefter tog Dansen sin Begyndelse til Tonerne fra 10. Regiments Musikkorps. Anlægget var oplyst af kulørte Lamper og Festblus, og Kl. 12 sluttedes af med Fyrværkeri og Kanonsalut, hvorefter Festens Deltagere, der ansloges til 2—3000 Mennesker, drog tilbage til Byen.

I 1874 var det ikke længere muligt at samle Byens Borgere om een Grundlovsfest. Der fandtes to Festkomiteer, »den nye« og »den gamle« med henholdsvis Konsul Grau og Sagfører Fr. Grüner som Formand. I Anledning af Grundlovens 25-Aarsdag blev der gjort et Forsøg paa at tilvejebringe Enighed om een fælles Fest, hvad dog ganske mislykkedes. Der fandtes næppe heller nogen særlig Vilje til Enighed paa nogen af Siderne. I »Kathrinelund« festede da alene »Det forenede Venstre«. Man mødtes som sædvanligt paa Torvet, hvor Konsul Grau bød Velkommen, og Købmand Groos udbragte et Leve for Kong Frederik VII's Minde. Vel ankommen til Festpladsen skete det utvivlsomt for Publikum fornøjelige Intermezzo, at Gulvet paa Tribunen brast, saa hele Festkomiteen faldt ned. Talernes Række aabnedes af Folketingsmand C. Berg, der talte for Grundloven, især med Henblik paa den øjeblikkelige politiske Situation set fra Venstres Standpunkt. Derefter talte Folketingsmand A. Tange for Frederik VII's Minde. Pastor Knudsen, Lejrskov, for Fædrelandet og Gaardejer Holt, Sandal, for Kongen. Holt beklagede, at Ministeriet var en Hindring for Kærlighedsbaandet mellem Konge og Folk. Proprietær Riegels, Slagelse, talte for Sønderjyderne, Gaardejer Haastrup, Aagaard, for Modersmaalet, Redaktør Enevold Sørensen for Kvinden, Sadelmager Hansen for Hær og Flaade, Lærer Lauridsen, Fovslet, for Norden,

Pastor Jacobsen, Rugsted, for Grundloven og endnu en Gang C. Berg, der talte for Island og beklagede den ufolkelige Forfatning, der nylig var givet dette navnkundige Folk. I den følgende Fællesspisning deltog ca. 500, og her fortsattes naturligvis Talernes Række. Løjtnant Bekker talte for Frederik VII's Minde, Købmand Busse, Randers, for Venstres Førere og Folketingsmand Buch, Seest, for Kvinden. Festen, der havde samlet 4—6000 Deltagere, sluttede ved Midnat, da Processionen vendte tilbage til Torvet, hvor sluttelig Konsul Grau og Folketingsmand Berg takkede.

Grundlovsfesten det følgende Aar fejredes i alt væsentligt paa samme Maade. Prisen for Deltagelse var 50 Øre, og vilde man desuden deltage i Fællesspisningen, kold Køkken og Kage, maatte man yderligere op med 1,50 Kr. Antallet opgives denne Gang til 2000. Efter Festen sang Sangforeningen »Brage« en Sang af Bjørnstjerne Bjørnson, hvad der gav C. Berg Anledning til at udbringe et Leve for »Nordens største nulevende Digter«.

I 1861 foranstaltedes en Mindefest for Fredericia-slaget. Adgangen kostede da 16 Skilling. Festen aabnedes med Kanonsalut, der var Musik og Dans, og »den tapre Landsoldat«, malet af en af Københavns dygtigste Dekorationsmalere, var stillet op og belyst. Om Aftenen var Frederik VII's og General Ryes Navneciffre samt Skjolde med Navnene paa de den 6. Juli 1849 faldne Officerer belyste med bengalsk Ild. Festen sluttede, som den begyndte, med Kanonsalut.

Den 25. Juli 1856 fejrede »Foreningen« Istedslagets Aarsdag med en Mindefest, hvori kun Medlemmer og udenbys Gæster indført ved Medlemmer kunde deltage. I 1868 blev Kronprins Frederik (senere Kong Frederik VIII) forlovet med Prinsesse Lovisa af Sve-

rige-Norge. Ogsaa denne Begivenhed burde fejres, og der blev indbudt til Festivitet i »Kathrinelund« den 19. Juli. En Kanonsalut Kl. 4 var Tegnet paa, at en Koncert tog sin Begyndelse, og da man aabenbart ikke har ment, at den hjemlige Musik har kunnet klare en saa festlig Dag alene, havde man som saa ofte før hidkaldt musikalsk Assistance fra Fredericia. Om Aftenen var der stort Transparent samt Bal i den af kulørte Lamper oplyste Have.

I 1871 indbød Selskabet »De Danske Vaabenbrødre« til en Fest den 13. August. Ikke-Medlemmer kunde dog deltage mod at betale en Mark. Afdelingerne fra Fredericia og Haderslev var indbudt og blev modtaget paa Banegaarden Kl. 3 med Musik og Faner. Kl. 4 aabnedes Festen i Anlægget med Taler, Sang, Underholdning og forskellige Forlystelser. Om Aftenen var Haven som vanligt oplyst med kulørte Lamper. Et smukt Fyrværkeri afsluttede den vellykkede Fest, der havde samlet 12—1500 Mennesker, inden man fulgte Fredericiafolkene til det Ekstratog, der skulde bringe dem hjem. Ved Afskeden udbragte de et Leve for Kolding Vaabenbrødre.

Sæsonens Slutning markeredes gerne med en Høstfest. Den 1. September 1861 indledtes Programmet med Kanonsalut og Musik i Byens Gader. Der var Koncert af et Fredericia-Orkester, Underholdning af forskellig Art, bl. a. Styltedans, og om Aftenen Assemblée i Villaens store Sal, Landmandens Vaaben i Transparent og til Slut et Fyrværkeri. En enkelt utilfreds Røst lader sig høre i »Kolding Avis« Dagen efter. Det havde ikke manglet paa Tilslutning, men Arrangementet var i al Simpelhed. Belysningen slet og Fyrværkeriet meget lille. I 1873 afholdtes Høstfesten saa sent som den 5. Oktober. Der var da opstillet et stort

Telt benævnt »Euterpe« til Dansen, der var Keglespil og Skydning med Salonbøsse med adskillige Gevinster, og Lysthusene var dekoreret med kulørte Lamper.

Under Krigen 1864 blev Villaen i Anlæget taget i Brug til preussisk Vagt og senere brugt som Lazaret af Østrigerne. Da Fjenderne var borte, kunde man tage Skaderne i Øjesyn. De var ikke ubetydelige. I Villaen var alle Laase borte, Dansegulvet var opbrudt, Havebænke og Stakit var brændt. I den søndre Pavillon var Gulv, Døre og Vinduer ødelagt. I den midterste Pavillon var Gulvet opbrudt, Søjlerne borte, Gipsdækket og Dørene ødelagt. Havens nordre og østre Port var borte, og adskillige Frugt- og Prydtræer var borthugget eller ødelagt. Grau opgjorde Ødelæggelserne til 11.420 Rdl. Den Krigsskadeserstatning, der udbetaltes til Byens Borgere, var langt fra tilstrækkelig. Grau indkaldte derfor alle dem, der mente at have Grund til Klage, til et Møde den 15. April 1866 paa Svenssons Hotel. Paa Mødet valgtes en Komité bestaaende af Konsul Grau, Købmand H. W. Meyer og Købmand C. Dyring til at modtage Anmeldelse fra de forurettede om deres Erstatningskrav og om Fremme af et Andragende til højere Vedkommende i denne Sag. I Kommunalbestyrelsen, hvor Grau havde faaet Sæde i 1865, foreslog han nedsat en Kommission til at taksere Skaderne paa Bygninger og Jorder, men Forslaget blev forkastet, og forskellige Klager og Processer førte heller ikke til det ønskede Resultat. Inden Grau fik overladt sin Pavillon, var den tilmed en Tid blevet benyttet som Kaserne for to Eskadroner af 6. Dragonregiment. Grau tog heraf Anledning til at foreslaa Kommunalbestyrelsen, at man skulde tilstræbe fast Garnison i Kolding, men ogsaa dette Forslag blev forkastet.

Efter at Grau hverken havde kunnet opnaa Retfærdighed hos Erstatningskommissionen eller Finansministeriet, gik han til Folketinget. I den Anledning fremkom »Kolding Avis« 11. Sept. 1874 med nogle spydige Kommentarer: »Hr. Berg tog sig kraftig og med glimrende Held af Sagen. Hr. Konsulen havde den Glæde, at det var hans kjære Ven, der havde den største Andel i, at han endelig opnaaede at faa den Retfærdighed paa 4000 Rdl.«

Konsul Grau reagerede omgaaende. Under Henvisning til Presseloven fik han optaget en Erklæring i »Kolding Avis« 15. Sept., hvori han dementerede saavel en tidligere meddelt Skrøne om, at en Del Vælgere har haft for Hensigt at købe det hele Anlæg med Pavillon for at skænke det til Folketingsmand Berg, saavel som Historien om Erstatningssummen. Skaden var meget betydelig og vitterlig for enhver, men Erstatningskommissionen kunde omtrent gøre, hvad den behagede, og Grau havde hidtil intet faaet. Samtidig meddelte Grau, at han vilde drage Redaktøren til Ansvar efter Loven. Heraf fulgte en lang Pressepolemik mellem »Kolding Avis« og Graus Partiblad »Kolding Folkelbad«. En enkelt Passus fra Avisen maa være nok: »Folkebladets inspirerende *Grauheder* finde vi det ikke Umagen værd at svare paa«.

*

Naar man nu har dannet sig et Billede af min Farfars Virksomhed med Hensyn til Anlæggets Udformning gennem Aarene 1854—75, maa man uvilkaarligt komme til det Resultat, at dels har Byen været for lille, og dels har H. H. Graus Virke for dette Anlæg været en Menneskealder for tidlig.

1) Plan over Anlæg og Have findes paa Tabel III: Oculair Grundtegning; J. J. Fyhn: Kjøbstaden Kolding (Kbhvn. 1848).

J Ø R G E N S W A N E

1886—1957

Hans Jørgen Swane, født den 29. november 1886, var søn af daværende fuldmægtig i indenrigsministeriet, senere kgl. borgmester i Randers Peter Daniel Swane og hustru Elise Købke. Han tog sin juridiske embedseksamen i 1912, og efter ansættelse i finansministeriet samt konstitutioner i amtsforvalterembeder i Tønder og paa Møen udnævntes han i 1938 til amtsforvalter i Vejle.

I arv tog han en udpræget pligtfølelse og en korrekthed, der udadtil maaske kunde virke noget kølig; men alle, der kom til at kende ham eller arbejde sammen med ham, var ikke længe om at opdage hans sande karakter: Godhed, hjælpsomhed og trofasthed, der i forbindelse med hans

naturlige muntre sind skaffede ham hengivne venner overalt.

Jørgen Swane havde en udpræget slægtsfølelse, som tidligt førte ham ind paa genealogiske studier. Det var især familierne Swane og Købke og disse slægters forgreninger, der interesserede ham. Hertil kom familien Blechingberg, som han var blevet knyttet til ved sit giftermål med Ellen Blechingberg, datter af amtsforvalter Blechingberg i Næstved.

I Vejle kom Jørgen Swane ind i forskellige offentlige hverv og bestyrelser, blandt disse ogsaa for Vejle Amts historiske Samfund. Hans historiske interesser blev ogsaa lokalprægede, hvad der resulterede i et arbejde som udgaven af Vejle Borgerbog, den første danske publikation i sin art. I maleren Agersnaps gamle hus havde han med sine mange slægtsminder indrettet sig et hyggeligt hjem. Sans for kunst og kunsthåndværk var ham medfødt, og det medførte bl. a., at han nyordnede og forbedrede sølv-samlingen paa Vejle Museum.

Fra Swanes haand foreligger en lang række arbejder, de fleste med personalhistoriske emner og alle prægede ikke blot af hans nøjagtighed, men ogsaa af forskerens glæde ved at trænge ind i stoffet, hvad der i forbindelse med hans lethed ved at udtrykke sig i en klar og levende stil gør læsningen af hans værker til en fornøjelse.

Swane havde glædet sig til fri for embedets byrder at bearbejde adskilligt historisk materiale, han havde liggende. Han havde i det hele store planer med sit otium, men saaledes skulde det ikke være. En alvorlig blodsygdom brød pludseligt frem og lænkede ham til et pinefuldt sygeleje, hvoraf han først udfriedes den 11. marts 1957. I de halvandet aar sygehusopholdet varede, beholdt han takket være den utrættelige omhu, hvormed hans hustru omgav ham, sin interesse for omgivelserne, og med ukueligt mod saa han hen til det otium, det ikke skulde forundes ham at opleve.

Med amtsforvalter Jørgen Swane er en pligtopfyldende embedsmand og redelig forsker, et særpræget og højt begavet menneske gaaet bort; men hans minde vil leve i de kredse, hvor han havde sit virke, og ikke mindst i hans venners kredse.

Johs. Kjølbye.

Jørgen Swanes trykte skrifter.

- Amtsprovst Johan Peter Købkes Selvbiografi. Personalhistorisk Tidsskrift 7. R. II, 60—83.
- Legatstamtavle for Christiane Muus f. Bruuns Legat, Magdalene Bruuns Legat, Andreas og Bertha Weis's Legat samt for Oline Købkes Legat. 1921, 64 s. Ny Udg. 1931.
- Rentekammerdirektør, Gehejmekonferensraad Johan F. G. Schønheyders Levned; Pers. Tidsskr. 9. R. II, 122—39.
- Et utrykt Brev fra H. C. Andersen til hans Gudsøn P. D. Swane 1856; Tilskueren 1931 II, 373—74.
- Søstrene Bardua; Pers. Tidsskr. 9. R. VI, 221—30.
- To Breve fra Marskal af Frankrig, Friherre til Løvendal, Valdemar, til Grevinde Anna Sophie Schack f. Rantzau; Pers. Tidsskrift 9. R. II, 64—67.
- Optegnelser om Familien Suan og Gram; Pers. Tidsskr. 12. R. V, 75—84.
- Nye Bidrag til Oplysning om Biskop Skat Rørdams Strid med Provsterne J. Paulli og G. Schepelern; Kirkehist. Saml. 6. R. V, 233—38.
- Admiral Simon Hooglants Selvbiografi samt Optegnelser om Familien Hooglant; Pers. Tidsskr. 10. R. V, 115—25.
- Tre Breve fra H. C. Andersen til daværende Adjunct senere Biskop Swane; Gads danske Magasin XXVI, 1932, 176—80.
- Sogneprest Fred. Blechingbergs Beskrivelse af Ballum Kirke og Sogn 1754 og Oplysninger om hans Slægt; Sønderj. Aarb. 1938, 77—110.
- Blikfabrikken »Godthaab« anlagt i 1772 i Hammelev af Major Gerhard Blechingberg; Sønderj. Aarb. 1939, 44—76.
- Familieoptegnelser af Amtsprøbst Niels Bruun; Pers. Tidsskr. 10. R. I, 201—06.
- Østersanlægget i Vejle Fjord; V. A. A. 1940, 170—94.
- Kong Frederik VII's Besøg i Vejle 1857 og 1861; V. A. A. 1942, 110—17.
- Lidt om gammelt Sølvøj og de Vejle Guldsmede; Jul i Vejle 1942, 10—12.
- Guldsmede i Vejle indtil 1890; V. A. A. 1943, 23—40.
- Vejle Borgerbog 1754—1870. Udg. af Vejle Byraad 1943.
- Fra Orla Lehmanns første Tid som Amtmand i Vejle; Vejle Amts Folkeblad 1944.
- Vejle i 1787; V. A. A. 1946, 35—54.
- Joakim Skovgaards Breve til Biskop Jørgen Swane og Bispinde Magdalene Swane 1875—1901. Udg. af Jørgen Swane og Peter Skovgaard. Viborg 1946.
- Familie minder, Familierne Muus, Bruun og Faber. Odense 1948.
- Af Anna Christine Medens Stambog; V. A. A. 1950, 54—65.
- De Fredericia-Bruun'er; V. A. A. 1951, 103—46.
- Lidt om Amtsforvalter Lauritz Christensen, Amtsforvalter over Riberhuus Amt 1751—1792; Pers. Tidsskr. 13. R. II, 133—38.

ÅRSMØDE

afholdtes søndag den 15. september 1957 på Strickers hotel i Christiansfeld i forbindelse med besøg på Fovsletgård, i Taps kirke og i kirken i Christiansfeld.

Der deltog godt 125 medlemmer og gæster, og befordringen foregik i 2 rutebiler og et større antal personbiler. Deltagerne mødtes ved den nye rutebilstation i Kolding, hvorfra der kørtes til Fovsletgård. Her redegjorde i gårdens lade godsejer K. C. Dybbroe og museumsinspektør Sigvard Skov for gårdens og voldstedets historie, hvorefter man besigtigede resterne af voldgraven. (Se iøvrigt årbogen 1921, side 205, og P. Eliassen: Historiske strejftog i Kolding og omegn 1922, side 31 ff.). Turen fortsattes til Taps kirke, hvor pastor F. Dalby Petersen fra prædikestolen fortalte levende og instruktivt om den gamle kirkes historie og indretning. Kirken besigtigedes derefter, og deltagerne opholdt sig navnlig ved den meget smukke altertavle. Herefter fortsattes turen til Christiansfeld, hvor man samledes i kirken. Her gjorde pastor Nicolaisen livfuldt og interessant rede for Herrnhuter-menighedens historie og menighedslivet. På Strickers hotel blev der derefter drukket kaffe og afholdt årsmøde. Hele turen var foregået i byger og blæst.

Formanden, amtmand Wamberg, indledede årsmødet med at udtale mindeord over afdøde amtsforvalter Jørgen Swane, der var afgået ved døden den 11. marts 1957, 70 år gammel. Amtsforvalter Swane var medlem

af Historisk Samfunds bestyrelse fra 1952 til sin død og fra 1955 medlem af årbogens redaktionsudvalg.

Formanden blev valgt til dirigent og aflagde beretning, hvorunder han omtalte det lokalhistoriske kursus for Vejle amt, der i dagene 17.—18. maj 1957 afholdtes på centralbiblioteket og museet i Vejle. Formålet med dette kursus var at fremme interessen for hjemstavns-historie og få interesserede til aktivt at beskæftige sig med hjemstavnsens fortid. Der blev på kursus'et redegjort for hjemstavnsforskningens mål og midler. Der deltog i kursus'et 25 personer foruden arrangører og foredragsholdere. Antallet af deltagere svarede til de forhåndenværende lokaliteters kapacitet. Deltagerne betalte 10 kr. for kursusdeltagelse og udgifterne blev iøvrigt dækket ved tilskud fra Vejle amtsfond på 300 kr., Vejle kommune 200 kr. og Kolding kommune 100 kr.

Formanden redegjorde endvidere for de artikler, der vil fremkomme i årbogen for 1957.

Kassereren, organist H. C. F. Hansen, aflagde regnskabet for 1956—57, som godkendtes af årsmødet.

Medlemsbidraget fastsattes uforandret til 6 kr. årligt.

Bestyrelsesmedlemmerne apoteker Arnold Hansen, maskinmester Edv. Nissen, amtsskolekonsulent Winther og organist H. C. F. Hansen afgik efter tur, men genvalgtes; i stedet for afdøde amtsforvalter Swané valgtes journalist Axel Rude, Vejle, til bestyrelsesmedlem.

Overbibliotekar Gade, Fredericia, genvalgtes som revisor.

A. M. Wamberg.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab fra 1. april 1956 til 31. marts 1957.

Indtægter:

Bidrag fra stat og kommuner:

Undervisningsministeriet	850,00	
Vejle amt	400,00	
Fredericia kommune	50,00	
Fredericia havn	100,00	
Kolding kommune	150,00	
Kolding havn	50,00	
Vejle kommune	150,00	
Vejle havn	50,00	
	<hr/>	
	1800,00	1800,00

Sognekommuner:

Give	25,00
Eritsø	25,00
Skærup	15,00
Randbøl	10,00
Tyrsted-Uth	25,00
Nørup	10,00
Sdr. Stenderup	20,00
Vinding	15,00
Pjedsted	10,00
Thyregod	10,00
Egtved	15,00
Brande	25,00
Gauerslund	25,00
Barrit-Vrigsted	50,00
Glud-Hjarnø	10,00
Skibet	15,00
Ringgive	10,00
Harte-Nr. Bramdrup	10,00
Hornstrup	25,00
Givskud	10,00
Hatting-Thorsted	10,00
Engom	20,00
Lindeballe	25,00
Ødsted	20,00

At overføre.. 435,00 1800,00

	Overført ..	435,00	1800,00
Dalby		10,00	
Vejstrup		10,00	
Bjært		15,00	
Jelling		15,00	
Øster Starup		20,00	
		<u>505,00</u>	<u>505,00</u>
			2305,00

Bidrag fra banker og sparekasser:

Fredericia by- og omegns spare- og lånekasse ..	50,00	
Fredericia privatbank	25,00	
Kolding folkebank	100,00	
Kolding låne- og diskontokasse	50,00	
Spare- og lånekassen for Kolding by og omegn ..	100,00	
Danmarks nationalbanks Kolding afdeling	50,00	
A/S Veile bank	200,00	
Den danske landmandsbank, Vejle	100,00	
Landbosparekassen i Vejle	25,00	
Vejle byes og amts sparekasse	50,00	
	<u>750,00</u>	<u>750,00</u>

Andre indtægter:

Medlemsbidrag fra 659 medlemmer	3952,75
Salg af årbøger	176,90
Salg af festskrifter	170,25
Renter af obligationer (Grundfonden)	402,00
Renter af indlån	60,65
Refusion af udlagt porto	1122,55
Andre refusioner	89,02
Ubetalt restsaldo på årbogen 1956	1914,10
Kassebeholdning overført fra finansåret 1955—56 kr. 1015,93 ÷ gæld på årbogen 1955 kr. 418,20	<u>597,73</u>
	<u>11540,95</u>

Udgifter:

Udgivelse af årbogen	5833,48
Udsendelse af årbogen	1129,70
Efterregning på udgivelsen af festskriftet	1200,00
Årsmøde og kursus	616,17
Bestyrelsens udgifter og repræsentation	250,15
Arkiv og inventar	172,15
Tryksager	287,88
Kontorudgifter	62,55
Uforudsete udgifter	523,35
Portoudlæg	80,85
Administration	72,68
Kassebeholdning at overføre til næste finansår	<u>1311,99</u>
	<u>11540,95</u>

Status.*Aktiver:*

Jens Holms legat	10000,00
Jens Buchs legat	500,00
Indestående i banker, sparekasser og postgiro	1311,99
Beholdning af årbøger	3500,00
	<hr/>
	15311,99

Passiver:

Legatkapitaler	10500,00
Gæld på udgivelse af årbogen 1956	1914,10
Kapital	2897,89
	<hr/>
	15311,99

Fredericia, den 31. marts 1957.

H. C. F. Hansen.

Regnskabet gennemgået og fundet i overensstemmelse med de foreliggende bilag og kassebeholdningens tilstedeværelse er konstateret.

Fredericia, den 31. 8. 1957.

sign.: *E. Gade. J. H. Baagøe.***Grundfondens regnskab fra 1. april 1956 til 31. marts 1957.****Indtægter:**

Beholdning fra regnskabsåret 1955—56	10500,00
Obligationsrenter	402,00
	<hr/>
	10902,00

Udgifter:

Overført til driftsregnskabet	402,00
Beholdning at overføre til regnskabsåret 1957—58	10500,00
	<hr/>
	10902,00

Specifikation af beholdningen:

Jens Holms legat	10000,00
Jens Buchs legat	500,00
	<hr/>
	10500,00

Fredericia, den 31. marts 1957.

H. C. F. Hansen.

Gennemgået og fundet rigtigt.

sign.: *E. Gade. J. H. Baagøe.*

Harald O. Grau A/S - Kolding

MEDDELELSE FRA DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

Dansk historisk Fællesforening har igennem nogle år arbejdet på at skaffe midler, der kunne gøre det muligt for os at yde støtte og vejledning til alle dem, der på en eller anden måde er beskæftiget med lokalhistorisk arbejde. En sådan konsulentvirksomhed har igennem en årrække været udøvet i Norge og har uden tvivl været medvirkende til den rige udvikling i norsk bygdehistorisk arbejde efter krigen.

DHF har nu fra tipsmidlerne fået en 3-årig bevilling, der gør det muligt for os at tage et sådant arbejde op. Efter at spørgsmålet har været drøftet på et styrelsesmøde, kan vi meddele, at det vil blive lagt an på følgende måde: Styrelsen har ansvaret for denne virksomhed i sin helhed, men arbejdet med at hjælpe og give råd udføres i almindelighed af en lokalhistorisk konsulent. Styrelsen har hertil udpeget *arkivar Knud Prange, Landsarkivet, Viborg*, der har indvilget i at overtage hvervet. Hr. Prange arbejder i nær kontakt med DHF's formand, og denne kan, hvis der er tale om opgaver, der fordrer specialviden, anmode andre historikere, evt. arkæologer, museums- eller

sprogfolk, om at udføre det nødvendige arbejde. Al hjælp er gratis.

På grundlag af den givne bevilling kan DHF herefter yde støtte til foreninger, institutioner, arbejdsudvalg eller enkeltpersoner, der giver sig af med lokalhistorisk arbejde. Dette sker på følgende måde:

1. Der gives praktisk støtte — men ikke direkte tilskud — til kursus o. l., der kan skabe interesse for lokalhistorisk arbejde og give vejledning heri. Til at holde foredrag om lokalhistorisk arbejde i almindelighed kan der i en vis udstrækning stilles foredragsholdere til rådighed.

2. Hjælp til arbejdsudvalg, redaktioner eller enkeltpersoner ved tilrettelæggelsen af lokalhistoriske undersøgelser eller udarbejdelsen af værker og større artikler, bl. a. ved at medvirke til udarbejdelsen af arbejdsplan og disposition eller ved at skaffe egnede medarbejdere eller forfattere. En sådan vejledning kan enten gives pr. korrespondance eller gennem personlige drøftelser.

3. Støtte til redaktioner og enkelte forfattere, ikke mindst ved at hjælpe med til at finde frem til det rette kildemateriale i arkiver, museer eller biblioteker eller klare enkelte konkrete spørgsmål, som opstår under arbejdet.

4. Foretage en gennemgang af udarbejdede manuskripter, især med henblik på det saglige indhold og dispositionen.

5. Stå redaktioner og enkeltpersoner bi ved udgivelsen af bøger og artikler, herunder give vejledning ved indhentelse af trykte tilbud eller løsning af praktiske

problemer i forbindelse med trykning og finansiering. Derimod kan der ikke ydes noget direkte tilskud til udgivelsen af lokalhistoriske værker.

Vi er klar over, at der vil gå en vis tid, inden alle interesserede vil kunne blive underrettet om den hjælp, der her kan fås. Vi beder alle foreninger og institutioner, som arbejder med lokalhistorisk arbejde eller har tilknytning dertil, gøre os den tjeneste gennem deres publikationer, evt. gennem notitser i dagspressen, gennem personlige meddelelser til udvalg, redaktioner eller de enkelte forskere at give alle interesserede meddelelse om, at der nu er mulighed for at få god hjælp til alt lokalhistorisk arbejde. Dette begreb skal iøvrigt tages i videste forstand. Der kan ikke blot gives støtte og vejledning i forbindelse med udarbejdelse af sogne- eller byhistoriske værker, men også til undersøgelser, der omfatter lokale problemer, hvad enten disse angår historiske forhold i almindelighed eller særlige sider af fortidens liv, herunder f. eks. også arkæologi, stednavne m. m. eller kulturhistorie.

Alle henvendelser bedes rettet til *Dansk historisk Fællesforening, Landsarkivet, Viborg.*

For at lette salget af lokalhistorisk litteratur og andre historiske værker, der ikke udgives af forlag på egen risiko, har DHF besluttet at oprette et *kartotek over historisk interesserede*. Dette vil gratis blive stillet til alle interesseredes disposition. Når det er udarbejdet, vil der blive tilsendt foreningerne meddelelse herom.

Vi har haft en drøftelse med Det danske Sprog- og Litteraturselskabs administrator angående amtsudga-

verne af *Danmarks Riges Breve*. Dr. Fabritius har lovet at give DHF nærmere oplysninger om udgifterne i forbindelse med en fortsættelse af udgaven. Når disse foreligger, vil der blive sendt meddelelse ud til samfundene, således at man på grundlag heraf kan tage stilling til spørgsmålet, om udgaven eventuelt skal fortsættes.

A/S Slotsmøllens Bryggerier

KOLDING

Landbrugsmaskiner

Ole Sørensen & Co. A/S

KOLDING

AKTIESELSKABET

JYDSK SAASÆD

& KORNEEXPORT

KOLDING

^{1/2} *Carl Hansen's* RUTEBILER

VEJLE - Telefon 3440 (4 linier)

A/S FRØCONTORET

KOLDING

Grundlagt 1887

Telf. 4344

leverer 1. kl. mark- og roefrø under statskontrollens selvvirkende kontrol.

FRØAVL — FRØHANDEL

KOLDING

ANDELSMEJERI

Andelsselskabet Kolding Hørfabrik

KOLDING

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri

L. Fuglsang

Telefon 476 og 496

KOLDING

MEDDELELSE

TIL MEDLEMMERNE

Ældre årgange af Vejle Amts Aarbog kan fås ved henvendelse til ekspeditionen: Organist H. C. F. Hansen, 6. Julivej 58, Fredericia.

Pris pr. årgang 1906—1940 kr. 3,00 (ikke medl., bogladepris kr. 4,00)
- - - 1941—1949 - 4,00 (- - - - 5,00)
- - - 1950—1956 - 6,00 (- - - - 8,00)

Ved forsendelse tillægges forsendelsesomkostninger. Udsolgt er: Aargang 1905 I-II, 1906 1. halvbind, 1917 I-II, 1918 I-II, 1919 I-II og 1935 II.

Desuden sælges følgende bøger:

Vejle amts historiske samfunds 50 års festskrift „Jelling det gamle kongesæde“. (208 sider rigt illustreret i sort og farver kr. 15,00.)

Medl. Ikke-Medl.

Marius Hansen: Tirsbæk gods og dets ejere 1421—
1921. 277 s. .... 6,00 kr. 7,00 kr.
Rasmus Mortensen: Jysk jærn. Undersøgelser ved-
rørende den gamle jærnuvinding af myremalm.
137 s. .... 6,00 - 7,00 -
Vejle amt. En hjemstavnsbog. (1934). 2 bind på
ialt 560 s. rigt illustreret. .... 6,00 - 7,00 -
P. L. Müller: Kampene ved Kolding 1. april 1849.
80 s. rigt illustreret ..... 2,00 - 3,00 -
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle amt, 252 s. 3,00 - 4,00 -

Vba Ark magasin Faglitteratur

Dax
46.4 Vejle Amt
Vejle Amts årbog
1957

33 17922581

Vejle Byhistoriske Arkiv

33 17922581

VEJLE AMTS AARBOG

som kan købes i Boghandelen, udsendes til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er **6 Kr.** aarlig plus Omkostninger ved Aarbogens Forsendelse.

Kontingenter for livsvarige Medlemmer er 100 Kr., dog for Institutioner 150 Kr.

Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af Bestyrelsens Medlemmer eller direkte til Kassereren, Organist H. C. F. Hansen, Fredericia. Telefon 1115.

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

Amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

Formand.

Apoteker Arnold Hansen, Kolding.

Næstformand, Medlem af Redaktionsudvalget, Arkivar.

Amtslæge, Dr. med. Jakob Jakobsen, Vejle.

Redaktør af Aarbogen.

Organist H. C. F. Hansen, Fredericia.

Kasserer.

Magister Sigvard Skov, Koldinghus.

Sekretær, Medlem af Redaktionsudvalget.

Journalist Axel Rude, Vejle.

Direktør Harald Hess, Vejle.

Grdr., Sogneraadform. R. P. Østergaard-Hansen,

Skulsballe pr. Vrigsted.

Maskinmester Edv. Nissen, Fredericia.

Gaardejer Kristian Vyff, Vonsild.

Amtsskolekonsulent V. Winther, Grejs pr. Grejsdal.

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI . KOLDING